Масса а мехкашкара пролетараш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

Свет

Ера 20 ноябрь № 92 (2300) 1958 шу

Мах 20 кеп.

Советски Союза Коммунистически партен Нохч-ГIалгIай областной Грозненски городской комитетий а Нохч-ГIалгIай АССР-а Лакххьарча Совета а орган

Ший Коммунистически партена гонахьа кхота а денна, хIанз вайга воай дегIадахкарна йолча кердача лоархIамерча юкъах — массе а оагIорахьара тоттаденна коммунистически общество хьалъярна йолча юкъах — вай чудола тар а долийташ, селла доккха дукъ а даьккхад, селла доккхий хувцамаш а даьд советски халкъо.

1959—1965-ча шерашка СССР-а халкъа боахам дегIабарна йола контрольни цифраш

ССКП XXI-ча съезде новкъоста Н. С. ХРУЩЕВС ергйолча доклада тезисаш

Советски Союза Коммунистически партен XX-ча съезда исторически решенеш кхоачаш а еш, керда исторически толамаш даьхад вай мехкарча халкъаша. Промышленносте, юрта боахаме, Iилма а культура а дегIайоалаяра даькъе, къахьегамхой материальни хьал-торо лакхъяра даькъе гIордаьнна доккхий хIамаш карагIдувларца накъа йода Советски Союз партен XXI-ча съезда. Дунен халкъашта юкъерча гIулакхашта, машари халкъий кхерамзлеи бахьан лоаттабеча къовсама Советски паччахьалкхен лоархIами сийи кхы а нонагIа лакхденнад. Вай сийлахь-йоккха Даьхе ший творчески низаш диззаь дика тоаденна а йолаш, чIоагIа гIа а боаккхаш, коммунизман новкъа бIубенна хьалхашкахьа дIайода.

Ший Коммунистически партен гонахьа кхота а денна, хIанз вайга воай дегIадахкарна йолча кердача лоархIамерча юкъах — массе а оагIорахьара тоттаденна коммунистически общество хьалъярна йолча юкъах — вай чудола таф а долийташ, селла доккха дукъ а даьккхад, селла доккхий хувцамаш а даьд советски халкъо. Цу юкъе керттера декхараш хургда массе оагIорахьара а коммунизман материально-технически кIийле хьаяра, вай Даьхен экономически а тIемах лораялара а низ дIахо а чIоагIбара декхараш, цунца цхьана, тIа-тIа дукхагIа а эшаш, советски халкъа эшаш дола материальни а духовни а гIулакхаш тIа-тIа дикагIа Iалаш делга. ХIара сага сих продукци хьаярна дукхагIа дегIадаьхка долча капиталистически мехкашта тIехьакхе а хьалха довла а деза, яха, исторически декхар практически кхоачаш дергдола, капиталистически дуненцарча яхьа хоадам беш йола юкъ хургья цу юкъах. Коммунистически парти, деррига советски халкъ чIоаггIа тийша да из декхар дика ка а йоалаш кхоачашхургхиларах.

Вайга йолаш йолча ерригача ресурсех а торонех а дикагIа пайда эцар духьа, вай мехка хьалхашка латта исторически декхараш кастагIа кхоачащдар духьа ССКП Центральни Комитетои СССР-а Министрий Советои СССР-а Госплана тIадилладар, партен XX-ча съезда решенеш а, партеси правительствоси цул тIехьагIа яь решенеш а ларде а лоацаш, Коммунистически партес лаьрхIа а, 1957-ча шера 6-ча ноябре СССР-а Лакхехьарча Совета Юбилейни сессе тIа хьакхайкаяь а йолча укх гарггарча 15 шера Советски Союза хIама хьадеш дола низаш дегIадахкара программаца нийс а деш, 1959—1965-ча шерашка мехка халкъа боахам дегIабарна йолча контрольни цифрай проект оттае, аьнна.

1959—1965-ча шерашка СССР-а халкъа боахам дегIабарна йолча контрольни цифрашка хьожарг а йолаш, партен XXI-гIа аргIан йоаца съезд гулъянза яргйоацаш хилар бакъдир ССКП Центральни Комитета сентябрь бетта хиннача Пленумо.

ССКП Центральни Комитетои СССР-а Министрий Советои ювца съезда хьалхашка хьу, союзни республикай Министрий Советаша, министерстваша, ведомстваша, Iилмай Академес, Iилман кхыча учрежденеша юкъарчал доацаш дакъа а лоацаш, СССР-а Госплано кийчъяь йола, 1959—1965-ча шерашка СССР-а халкъа боахам дегIабарна йолча контрольни цифрай проект. Ший аргIанна, союзни республикашка кийчъяь йолча предложенеша ларде лаьцар совнархозаша оттаяь проекташ, хIаьта цу проекташта юкъе чуйоагIар партийни, профсоюзни, комсомольски организацеша хьинаре дакъа а лоацаш, болхлошта, колхозникашта, инженерно-технически болхлошта бакъахьа хета дуккха гIулакхаш чу а долаш къоастаяь материалаш.

Цу тайппара, съезд хьажийта хьалхашка ена контрольни цифрий проект вай партийни, советски, планови, боахаман органий боккхача а тайп-тайпарча оагIонгахьа а баьча балхах хьахиннар, дукха болча къахьегамхой Iалаьмате боккхача творчески балхах хьахиннар да. Социалистически халкъа боахам лелабара эггара лоархIамера принцип а деррига халкъа кертера гIулакх а долча социалистически планаш увттаяра бокъонца жоп луш я из.

Коммунистически партес ший гIулакх общество дегIаяра хьакъехьа долча марксизман-ленинизман кертерча хьехамаш тIара хьадахьаш хиларах, дуккхача къахьегамхой творчески хьинарцеи инициативацеи цо чIоагIало лувцандаь, халкъа боахама паччахьалкхен планашка чухь социализми коммунизми хьалъяра дешаш а уж кхоачашдара наькъаш а цо нийса къестадар бахьан долаш Советски паччахьалкхеи цун экономикеи дегIаяра а чIоагIъяра а эггара доккхагIа дола декхараш социализм хьалъяра массайолча этапашка толамца чакх а даьхад, чакх а доах.

СССР-е социализм хьалъяра йолча исторически опыто тешавеш хьахьекхар, социалистически новкъа экономика толамца эргаяккхарна йIаьххача хана лаьрхIа йола паччахьалкхен планаш хиланза яргйоацилга.

Социалистически боахама планаш увттаяра хьакъехьа гениальни идеяш араяьха а социалистически планаш увттаяра кертера принципаш увттаяь а вола В. И. Ленин вар халкъа боахам дегIабара эггара хьалхара перспективни план, Россе электрификаци яра Iилманца кIоаргга уйла яь бокъонца майоаггIара йола план цIи хезза йола ГОЭЛРО план вIашагIъеллар а цу тIехьа дог ураоттадаьр а. Юрта боахам эргабоаккхаш социалистически новкъа баккхара декхараш цIи хеза йолча кооперативни плана тIа оттадаьр Ленин вар.

Халкъа боахама планаш увттаяра хьакъехьа йола ленински идеяш пятилетни планий ларде лаьцар Коммунистически партес, уж толамца кхоачашъяро экономика дегIаяра йоккхий темпаш а яхийтар, лоацчача хана вай мехках низбола индустриально-колхозни паччахьалкхе а йир. Паччахьалкхен планий наькъаца СССР-а халкъа боахам чехкка дегIабарах йола Iалаьмате йоккха опыт дика хиларах мукIарло дир дунен тIарча халкъаша.

Вай ханарча хьалашка, Советски Союза халкъа боахам кердача этапах дегIабоагIача хана, ший XX-ча съезде Коммунистически партес йIаьхагIча хана лаьрхIа йола перспективни план вIаштIехьа яккхара декхар оттадир. Цу плана кертера лостамаш а декхараш а дийцар Сийлахь-йоккхача Октябрьски социалистически революцен шовзткъа шу дизара хетаяьча СССР-а Лакхехьарча Совета сессе.

СССР-а халкъа боахам дегIабоалабар укх гарггарча 15 шера йолча перспектива плана тIа лерхI, цу хана чухь СССР-а промышленноста кертерча доакъоша арахеца продукци 2—3-зза лакхъе. Из гIулакх кхоачащдеш 1957 шерца нийсдича аьшка руда даккхар 3,5-за, мехкдаьтта даккхар — 4-за, газ яккхар а хьаяр а — 13—15-за, чони болати делга 2,3-за, электроэнерги—4,3-за, цемент яр—4-за, и. кх. д. а дукхагIа хургда. Юрта боахама даькъе шортта продукташ а советски наха бахача мел эша хIамаш а хилар дизза Iалащдергдолаш дIахо а цун деррига доакъош чIоаггIа дегIадоаладе лерхI. Укх гарггарча 15 шера халкъа боахам дегIабоалабарах йола перспективни план СССР-е коммунизм хьалъяра экономически программа я.

ССКП XXI съезд хьажийта оттаяь 1959—1965 шерашка халкъа боахам дегIабоалабара контрольни цифраш цу перспективни плана юкъаметтера дакъа да. 15 шера лаьрхIа йолча программан лоархIамера дакъа 1959—1965 шерашка кхоачащдергда.

Укх хьатIадоагIача ворхI шера плана кертера гIулакх— коммунизманга бодача новкъа халкъа боахам чехка дегIабоалабара гIулакх, социализмо капитализманца лоаттаеча машарерча экономически яхье махулла ха кIезигагIа йоаяра гIулакх да.

ДегIаахарна сихагIа хилар массаза а хила а хиннад хIанз а да боахама социалистически система толашагIа хилара хоадам беш дар. 1913 шера хинна промышленни производствон боарам юхаметта а оттабаь, халкъа боахам овлан тIара тоа а баь, доладеннача хана дукхагIа дегIадаьхкача капиталистически мехкел 50—100 гаргга шу тIехьайиса яр Советски Союз. Итт—шийт шерарча юкъа бIаьшерашка тIехьадисар эша а даь, тIехьабиса хинначара прогрессага гIа а баьккха вай мехках хилар ший сийлахь-йоккха коталопаш, кортамукъал, ший лоIамах хилар лораде могаргдола низ бола социалистически паччахьалкхе.

ШоллагIа дунен тIом болча хана СССР-а халкъа боахама Iалаьмате доккха зе даь доллаше а, Советски Союзо Даьхен тIом йистебаьнна шиъ-ах шу гаргга ха яьлча промышленни производство тIом хилалехьа 1940 шера хиннача боарамо юхаметтаоттайир, хIаьта цул тIехьагIарча итт шера диззанел совгIа лакх а бир.

ХьатIадоагIача ворхI шера СССР-а халкъа боахам, эггара хьалха цун лард—еза индустри а йолаш, хьалха а санна, дегIайоагIаргъя капиталистически мехкий экономика, царца Американ ВIашагIкхийттача Штаташка а дегIаярал дуккха а сихагIа. Вай керда гIа баккха безаш да коммунизмага бодача новкъа дегIайоагIа социалистически экономика кхы а дикагIча хьал тIа хургйолаш, халкъа вахар хьал дIахо а айдарна Советски Союза экономически патенциал лоархIам боллаш лакхъергйолаш. Уж сийлахь-доккха исторически декхараш кхоачащде лаьрхIа я аргIан йоацача ССКП XXI-ча съезде ювца оттаеш йола ворхI шера плана заданеш.

ВорхI шера план оттаяьй прогрессага бодача новкъа дегIаухача халкъа боахама дерригача доакъошка кIоаргга дикалца хула хувцамаш ларде а лаьца. Цо торо хулийтаргъя халкъа боахам кхы а сихагIа дегIабоалабар Iалащдарал совгIа, дукхагIа дегIадаьхкача капиталистически мехкащца нийсдича промышленностани юрта боахамеи продукцен лоархIамегIа дола тайпаш хьадар кхы а сихагIа дегIадоагIилга Iалащде. ХьатIадоагIача ворхI шера хIама хьадеш дола низаш сихха дегIадоагIарг хилар бахьан долаш **«дизза вахара хьали обществон берригa членаш мукъа масса оагIонгахьара** дегIабаьккхари Iалащдарна» (В. И. Ленин, Соч., т. 6, оагI. 37) халкъа эша вахара боарам лоархIам боллаш айбареи мехка шортта материальни рузкъаш хилийтареи хьал оттадареи декхар кхоачащдергда.

Гарггарча 15 шера СССР дунен тIа хьалхарча моттиге яргъя хьаеча хIамай дукхалла яьнна ца Iеш хIара сага сих продукци хьаярна а, вай мехка хьергъя коммунизман материальни-технически кIийле, цунца цхьана из хургда дукхагIа дегIадаьхкача капиталистически мехкащца машарера экономически яхь лоаттаеш Советски Союзо сийлахь-йоккха котало яккхар.

Коммунистически общество хьалъеча керда доккха декхараш шийна хьалхашка оттадеш, вай партес, дерригача советски халкъо ларде лоац марксистски-ленински теори, Iилман коммунизма керттера гIулакхаш кхоачащдарах хьахингна Iалаьмате йоккха исторически коталонаш.

I. СССР-а боахам а культура а дегIаяра цхьайола итогаш

1. Вай мехка социализм хьалъярах йолча ленински планаца, мехка экономика айъергйола кIийле из хиларах тарра, еза-йоккха индустри хьалха а латташ дегIааха еза яха В. И. Ленина хьехам кхоачаш а беш, боахаман социалистически система толашагIа хиларах пайда а эцаш, Коммунистически партен кулгалца Iалаьмате доккхий толамаш даьхад советски халкъо экономикеи культуреи дегIайоалаярна, халкъа хьал-торо тоаярна.

Мехка индустриализаци йирах, юрта боахаме коллективизаци чакхъяккхарах, эксплуататорски классаш дIаяхарах, культурни революци чакхъяккхарах Советски Союзе социализм кот а яьннай, хIаьта доалаш-доалаш коммунизмага довлалга дика ка а йоалаш чакхдоаккхаш а латт.

Дунен тIа эггара хьалхара социалистически паччахьалкхе хьаелга геттара халача хьал тIа чакхдаьлар. Дунен империализм дуккхаз а гIийртай СССР-е социализм хьаелга тIема низаща дохаде. Советски Iаьдал эттача хана денз хьадоагIача 41 шерах нийсса аханел кIеззига дукхагIча хана яра машаре къахьегаш яьккхаяц советски халкъо, хIаа аьлча, ткъо шу гаргга ха дIалаьцай тIемашеи, цар бохабаь боахам юхаметтаоттабеш даьча балхашеи. Ший новкъа увтташ йола ерригa халонаши духьаленаши каг а еш, низ болаши тIа-тIа тоалуши йола социалистически экономика советски халкъо хьайирах бокъонца гучадьлар советски строй, цIаккха а ца йохаш, яхаргйолаш хилар.

ХIанз Советски Союзе йолаш я низ болаш а массе оагIорахьа дегIаена а йола промышленность, транспорт, механизацеца дика кийчбаь бола социалистически юрта боахам. Шерагара шерага дегIаух вай мехка общественни ганзаши национальни доходи. Берригa халкъа боахам лакхбалар а халкъа вахар тоадалар а, ше хьахьокхаш йола национальни доход Советски Iаьдал эттача денз 15-за дукхагIа хиннай хIара сага сих лаьрхIача. Даиман тоалуш йоагIа городашка а юрташка а бахача къахьегамхой материальни хьал-торо, лакхлу цар культурни гIулакхаш.

Советски халкъо лелабаьча турпалерча къовсамахи къахьегамахи хьахинна эггара кертерадар да—керда общество — социализм а, цунца йоаггIаш йола керда политически строй а — советски социалистически паччахьалкхе цо хьаяр. Социалистически обществои советски паччахьалкхен стройи хьа а хинна дегIаярца хьахилар керда, цу ханналца довзаш ца хинна, общество дегIаахар законаш, наха юкъерча гIулакхий керда боарамаш.

Вай ханара капитализм тIакхувш дола керттера гIулакх, цун дегIаухилга хьалха тетта керттера пружин да къахьегамхоша эггара къизагIча тайпара эксплуатаци ярца ма могга дукхагIа пайдаш доахилга, хIаьта цох хул общественна доккха доаца цхьа дакъа дIаьхи хулга, дуккха а дукхагIа бола нах сагIадехаргий ден тIа кхоачабеш хIалак белга, хIаьта социализмо эггара дезагIа лоархIа цун декхар а, из хьалха тетташ бола боккха низ а ба, тIа-тIа дукхагIа а эшаш, ерригача обществонна эша хIамаш хадданза Iалашъелга, толашагIа долча Iилманнеи техниканеи гучаяьннача ерригача гевзалех пайда а эцаш, промышленносто а юрта боахамо а арахецаш йола продукци даиман дегIаахийтара а из гIулакх тоадара а наькъаца къахьегамхой материальни хьал-торо лакхъелга.

Производствон общественни оамалаи хьаяь продукци къаьст-къаьстача нахага дIакхачараи юкъера вIашдухьлеяш, конкуренци, производствон анархи, бе болх боацаш хилар, экономически кризисаш санна дола капитализмах доахка зуламаш социалистически обществе хила йиш йолаш дац. Социалистически обществе хьахинна а лелаш а дараш кхы тайпа экономически законаш да: халкъа боахам планахи пропорциональнеи дегIаухилга, чухнахьа ялта а кризисаш а фуй ца ховш йола производство хадданзеи сихеи дегIаухилга. Цо торо хулийт халкъа боахаманна планаш увттае, из дегIаахарна эшаш бола лостам тела, производствон боарамаш хадданза дебаде, хIама хьадеш дола низаш пайданагIа долдолча метте дIаоттаде, социалистически наькъаца Iалаьмате доккхийча боарамашца специализаци а кооперировани а чакхъяха.

Керда экономически законаш оттадаь ца Iеш, наха юкъера общественни гIулакхаш а кердача тайпара хургдолаш оттадаьд социализмо. Буржуазни обществах доаллаш долча саго сага эксплуатаци яра меттел, социализм йолча хана социалистически общественни доалахьен кIийлен тIа хьахиннад, халкъа боахами культуреи дегIадахкарца Iалаьмате чIоагIа хьаштдолаш а, из дегIаахар шоаш хьегача къих тийшаь хилар дика кхетадаь а болча, цхьатарра нийса бокъонаш йолаши кортмукъеи болча обществон членаша шоайла барта а болаш, вIаши гIо-новкъостал а деш къахьегилга. Конкуренцена, къаьст-къаьстача наьха гIулакхашта, саго сага эггара къизагIча тайпара еча эксплуатацена меттел, социалистически обществон наха юкъе нах шоайла бокъонца безаш дола керда гIулакхаш эттад — новкъостлен яхь а, цхьан къахьегалга а долаш, къахьегам тIа цхьанне шоллагIчоа новкъостал деш дола гIулакхаш, дуккхача наьха творчески инициатива, хьинар, таланташ, хьисапаш дегIаухилга шерра доаржаде йиш хулийташ дола гIулакхаш.

Социализм, советски паччахьалкхен строй йолча хана хьа а хиннад, дегIа а даьхкад бокъонца йолча демократизмаца белгалдоала наха юкъера общественни керда гIулакхаш. Кхы а нонагIа чIоагIъеннай Советски паччахьалкхен чIоагIа лард шийха хулаш йола болхлой классаннеи ахархоштеи юкъера цIаккха а йохаргйоаца цхьоагIо, чIоагIденнад Советски Союзерча кортмукъеи шоай лоIамеи долча халкъашта юкъера вежарий доттагIал.

Шерагара шерага дукхагIа чIоагIлу дуккхача къамий Советски паччахьалкхе — шоай лоIамах къамаша вIашагIъелла цхьоагIо. Цхьатарра нийса бокъонаш йола къамаш шийна чухь вIашагIкхийттача Советски социалистически Республикай Союзо Iалащду ерригача советски республикай экономика а культура а массе а оагIорахьа хадданза дегIаухилга.

ХIанз уж деррига законах дола, наха юкъерча общественни юкъ-моттигий уж белгалара гIулакхаш эггара хьалха социализм хьаяьча алхха вай мехка шерра леладаь ца Iеш, хIара социалистически мехка, денгара денга вахара низ дукхагIа болаш, капитализмал ше гаьнна толашагIа хилар хьахьувкхаш йолча социализман ерригача дунен системе а леладеш да.

2. БIаь шерашка Россе промышленностанна тIехьайиса хилар дIа а даьккха, экономически гIулакхашта Советски паччахьалкхе ший лоIамеи кхыча паччахьалкхенех тийша хIама доацаши хулга Iалащдеш йола низ бола промышленность хьаяьй СССР-а къахьегамхоша Советски Iаьдал эттачул тIехьагIа хьадоагIача шерашка. ХIанз укх сахьате промышленносто хьаеча продукцен дукхалга диллача Европе эггара хьалхара моттиги дунен тIа шоллагIйола моттиги хьалоац СССР-о.

Промышленни продукци хьайира даькъе вай мехко даьха Iалаьмате доккхий толамаш хьахьокхаш да ер бакъдараш.

1958-ча шера болат 55 миллион тонн гаргга хьадергда, мехкдаьтта — 113 миллион тонн доаккхаргда. Из фу яхилга да аьлча, бIарччача 1913-ча шерарчул дукхагIа болат а мехкдаьтта а хIанз укх сахьате цхьан бетта доаккхилга да из. Электроэнерги йоаккхилга 1958-ча шера 233 миллиард киловатт-сахьатага кхоачаргда. ХIанз вайцига хIара кхоккха дийнахьа паччахьа Россе диззаьча шера йоаккхаш хиннар миссел электроэнерги йоаккх. Боккъал дар аьлча, къаьнарча Россе вIалла я а яцар химически промышленность. ХIанз укх сахьате химически промышленностан продукце дукхалга диллача СССР-о дунен тIа шоллагIйола моттиг хьалоац.

Къаьстта доккхий да халкъа боахам индустриально дегIаахареи технически прогрессага балареи лард хулаш йола машиностроительни промышленность дегIайоалаяра даькъе доахаденна толамаш. ВIалла ца хиннача машиний оборудованени дуккха тайпаш Iалаьмате доккхийча боарамашца духхьашха хьаде доладаьд. Масала, 1913-ча шера хьаяьяр берригa а 6 эзар киловатт низ бола турбинаш, хIаьта 1958-ча шера — 7 миллион киловатт гаргга низ бола турбинаш хьаяьй; металлаш тедаш йола машинаш 1913-ча шера хьаяьй 1,5 эзар, хIаьта 1958-ча шера — 138 эзарнел совгIа яьй. ХIанз укх сахьате СССР-а промышленносто шера арахец 220 эзар трактор, 10 эзарнел совгIа экскаватораш, 500 эзарнел совгIа автомобилаш.

СССР-а ерригa еза-йоккха промышленность чIоагIа сиха дегIаух: 1940-ча шера яьчарел пхезза дукхагIа хьаю 1958-ча шера производствон средстваш.

Еза-йоккха индустри сиха дегIаахаро а юрта боахаме хьаеш йола хIамаш дукхагIа хиларо а эшшача тайпара дика лард еллай яйчеи кхачани промышленностан деррига доакъош лакхдарна. 1913-ча шера яьчарел 14-за дукхагIа хул 1958-ча шера хьаеш йола наха эша хIамаш, хIаьта культурни а бахача метте цIагIа а эшаш йола хIамаш хьаелга 45-за дукхагIа хул. Боккха Даьй-мехка тIом лаьттача шерашка яйчеи кхачани промышленностан цхьадола доакъош, хIамаш хьайира боарамашка диллача дуккхача шерашка юха тIехьашкахьа кхийса хиннадале а, хIаьта а хIанз укх сахьате 1940-ча шера еш хинначарел 2,7-за дукхагIа хьаю бахача наха эшаш йола хIамаш.

Iилмани техникани карагIдаьннача кердачун, тIехь-тIехьа а айлуш латтача болхлой, Iилманхой, инженерий, техникий творчески хьинара а шоаш ца кхобеча къахьегама а ларда тIа из дегIайоагIаш хиларах даьхад социалистически промышленносто доккхий толамаш. Алхха ССКП XX съезд хинначул тIехьарча хана хьа а яь арахецаш я лоархIамера 4500-нел совгIа тайпа керда машинаш, механизмаш, аппараташ, е пхелагIча пятилетке хьаяьчарел лоархIам боллаш дукхагIа; хьа а яь арахийцай 800-нел совгIа тайпа приборашь.

Халкъа боахам дегIабар сихдеш дола лоархIамера гIулакх хилар промышленностани строительствани доал делга тоадеш эргадаккхар. Совнархозаша болх беча лоацача юкъа гучадьлар промышленностанна доал дара керда формаш дикка толашагIа хилар. Промышленность дегIаяра сихделар, производствон чурча торонех пайда эцилга лоархIам боллаш лакхделар, болхлой класса, инженерни-технически кадрай инициатива а хьинар а айделар, кхы а шерагIа яьржар паччахьалкхен планаш кхоачашъяра социалистически яхь. Промышленни продукци совнархозаша болх беча хьалхарча шера (1957 шера июла бетта денз 1958 шера июнага кхаччалца) дIадахача шера тIаккхийттача продукцеца нийсйича 17 миллиард сом тIаккхийттай. ЛоархIам боллаш дикагIа хиннад предприятей балха технико-экономически хьокхамаш а. 1957 шереи 1958 шера хьалхарча ах шереи тIехкхоачашъяьй къахьегама овсарле лакхъяра а промышленни продукцега дIабода мах лохбара а план. Цу хана чухь продукцега дIабода мах лохбарах планах лаьрхIачул тIех 10 миллиард гаргга сом кходаьд.

Промышленностани строительствони доал делга тоадеш эргадаккхарах производствона кулгалделга кхы а дикагIа тоаденнад, экономически районашка а республикашка а санна берригача халкъа боахаме а специализации кооперировании елга дIахо дегIадара шерра торонаш хилийтай.

3. Партес ленински кооперативни план хадданза чакхъяхаро Iалащдир юрта социализм котъялга. Ахархой миллионаш ковнаш хIанз 70 эзарнел тIех йолча колхозашка — социалистически доккхийча боахамашка вIашагIтеха да. Колхозашца цхьана йолаш я 6 эзар йоккха паччахьалкхен юртбоахаман предприятеш — совхозаш.

Юрта боахама социалистически хувцамаш дара а хIанзарча техникаца Iалашъяра а ларда тIа лоархIам боллаш лакхбеннаб юртбоахаман производствон боарам, колхозникийи совхозий болхлойи къахьегама овсарал айеннай. Революци хилалехьарча ханаца нийсдича юртбоахаман производстве болх бу нах шозза гаргга кIезигбеннача, юрта боахама валови а товарни а продукци массехказза дукхагIа хиннай.

Юрта боахам сихха дегIабара программа оттаяь ССКП ЦК сентябрьски Пленум хинначул тIехьагIа (1953 шу), доккхий толамаш даьхад колхозни строй дIахо чIоагIъярна а юртбоахаман производство дегIайоалаярна а.

Лоацчача хана кхоачашдир 36 миллион гектар баьш а аханза ихка лаьтташ а карадерзадара Iалаьмате доккха халкъа боахама декхар, из дарах Малхбоале ялатий йоккха база хьа а йир мехка районашка гIолла юртбоахаман производствона специализаци яра хьал а оттадир. ТIехьарча пхе шера, цул хьалхарча пхе шераца нийсдича, ка болча ялатий культураш яхар юкъера лаьрхIача шера 38 процент лакхденнад, цунца шерра даьржад хьажкIаш дIаювлга, боамби-сырец йоккхилга 20 процент, льноволокно — 76 процент, шекара свекла — 66 процент, гидуарггаш — 65 процент, коартолаш — 11 процент, баьца даараш — 42 процент лакхденнад. Советски Союзе хIамаш дIаювш дола лаьтта 195 миллион гектарал дукхагIа хилар.

1958 шера 1953 шераца нийсдича мехка доккхий хьайбаш 14 миллион гаргга дукхагIа хургда царца цхьана 7 миллион етт; хьаккхарч 14 миллион дукхагIа хургья, жа — 29 миллион. Дулх доаккхилга (Iул дукхагIа хилар а лоархIаш) 1957 шера 1953 шераца нийсдича 1,4-зза, шура — 1,5-зза, фуаш — 1,4-зза, тха — 1,2-зза, цунца цхьана диткъа а ахдиткъа а тха — 1,9-зза лакхденнад. 1953 шера 1016 килограмм хиннача 1958 шера хIара Iаттагара йоаккха шура 1900 килограмм гаргга хургья. ТIеххьарча диъ шера (1954—1957 шераш) юкъера лаьрхIача юрта боахаман валови продукци шера тIаккхетара сухал СССР-е 7,1 процент хиннад, США 1,1 процент хиннача.

Юрта боахам дегIабарна толамаш дахар да партес а правительствос а колхозни строй чIоагIъярнеи совхозаш дегIайоалаярнеи организационни-политически а экономически а хьисапера доккхий гIулакхаш чакхдоахаш, эггара хьалха колхозни ахархой а юртарча берригача къахьегамхой а общественни производство айярна материальни безам лакхбеш масса оагIонгахьара организаторски болх лелабар. Колхозашка торо хилар, йолаш йолча торонех дукхагIа а бизза а пайда эцара лоархIам а беш, юкъара боахам дегIабоалабара кердача тайпара планаш увттае.

Партеси правительствоси хадданза йоакхо ю юрта боахам, цун балха овсарле лакхъергйолча хIанзарча техникаца Iалашбара. 1954—1958 шерашкарча юкъа юрта боахама еннай 670 эзар трактораш (е пхийтта низ болчар лоархIамах миллионал совгIа трактораш), 370 эзар ялатий комбайнаш, 570 эзар грузовой автомобилаш, иштта дуккха кхыйола техника.

Социалистически хьисапе тоабеш юрта боахам хувцаро ший овлан тIара хийцар ахархой къахьегама хьал. ХIанз юрта боахама болхлой къахьегамах тIа-тIа дукхагIа индустриальни къахьегама тайпаех цаI хулаш латт. Колхозашкеи совхозашкеи болх беш организаторий а специалистий а опыт йола дуккха кадраш я. ХIанз юрта боахаме болх беш 500 эзар гаргга специалисташ ба лакхера а юкъера а специальни дешар дийша.

Колхозех хиннад доккха, экономически чIоагIа дола боахамаш. Екъаш йоаца колхозий фондаш 1953 шера 70 миллиард сом хиннача 1958 шера 1-ча январе 102 миллиард сомага кхаьчар. Паччахьалкхенгеи кооперацегеи дIачуеннача а ехкача а продуктех колхозашеи колхозникашеи 1952 шера ийцачул 65 миллиард сом дукхагIа ахча ийцар. Цу дерригнеша а торо хилийтар колхозникашта трудоденах ахча а продукташ а лоархIам боллаш дукхагIа дала, из дарах цар материальни вахара хьал айде.

ТIеххьарча шерашка чIоагI а еннай дукхагIа а хиннай совхозаш. Совхозий оахаш дола лаьтташ пхе шера 15 миллион гектарагара 52 миллион гектарага кхаьчад.

Социалистически юрта боахам дегIабарна лоархIамера гIулакх хилар МТС-аш эргаяхар, колхозашта производственни-технически гIулакх делга хувцар, заготовкай керда порядоки юрта боахаман продукцен керда заготовительни маьхаши оттадар.

Колхозаши совхозаши чIоагIъярнеи дегIайоалаярнеи партеси правительствоси чакхдаьхача гIулакхаша мел эша хьелаш оттаду социалистически юртбоахаман производство толамца дегIаярна, лаьттанцара а хьайбай боахамгара а продукци лоархIам боллаш дукхагIа яха а цоах дIабода мах чухьанахьа баккха а.

4. ЛоархIам боллаш толамаш даьхад машин-наькъа, хин, автомобильни, фецара транспорт дегIайоалаярна. 1940 шераца нийсдича 1958 шера транспорта дерригача тайпаша мухь кхухьилга 3-ззанел дукхагIа хиннад. Шерра чакхдоаккхаш латт транспорт технически кийчъелга. Толамца юкъе хьош латт паровозни тягал дуккха а толашагIа йола тIа-тIа дукхагIа хулаш латта мухьаш дIа-юха кхахьар Iалашдарна хьадда лоархIам бола электровознии тепловознии тяга. Дикка лакхденнад форда, додача хин, автомобильни транспортаца мухьаш кхухьилга. ЧIоагIа дегIаенай вай мехкарча а дунен мехкашта юкъерча а наькъашка лела фецара транспорт.

5. Советски Iаьдал латтача шерашка доккхий гIирсаш даьд халкъа боахама а культуран а дерригача доакъошка. ТIом баьнначул тIехьарча хана СССР-е капиталовложенеш хIара шера-шера юкъера лаьрхIача 12 процент лакхлора.

(ДIахододар 2-ча оагIо тIа).

1959—1965-ча шерашка СССР-а халкъа боахам дегIабарна йола контрольни цифраш

ССКП XXI-ча съезде новкъоста Н. С. ХРУЩЕВС ергйолча доклада тезисаш

(ДIахододар).

Алхха 1946—1958 шерашка хIанзарча мацхех паччахьалкхен капиталовложенеш 1 триллион 600 миллиарди сомал дукхагIа хилар. Цу юкъа хьал а яь болх бе йолаеннай 12 эзар гаргга йоккха паччахьалкхен промышленни предприятеши дукхха а юкъера а зIамига а предприятеши.

Укх лохехьарча бакъдарех хьагуча тайпара, тIеххьарча 5 шера промышленноста юкъе йолаяь керда мощностащ дукхагIа долча дакъе йоккхагIа я тIом хилалехьарча шин пятилетке болх бе йолаеннача мощностех:

	Хьалхарчи шоллагIачи, пятилетнай шераш цхьана лаьрхIача	ТIеххьарча 5 шера (1954—1958 шш.)
Болх бе йолалийтай керда мощностащ		
чон хьадераш шера миллионаш тоннаш	11,8	13
болат хьадераш—шера миллионаш тоннаш	10,4	9
цемент хьаераш—шера миллионаш тоннаш	3,1	13
кIора боаккхараш—шера миллионаш тоннаш	135,4	150
электростанцеш —миллионаш киловатт	6,4	24
Шекара песок йоакхха мощностем — ден-бус эзар центнер свекла чакхъякхар	197,4	680

Къаьстта чIоагIа шерденнад нах чубаха цIеной хьалдела. Алхха тIеххьарча пхе шера городашкеи болхлой посел-кашкеи 216 миллион квадратни метр керда цIенош хьалдаь, уж лоархIам боллаш дукхагIа да паччахьа Россе 1913 шера нах чубахаш хиннача цIеношел. ТIеххьарча пхе шера колхозникашеи юртарча интеллигенцеи юрташка хьалдаь 3 миллион совгIа цIенош.

Капитальни гIишлонаш хьалъеча, низбола строительни техника юллаш, гIишлонаш еча индустриальни методаш юкъе йоалаеш, гIишлонаш еча дIабода мах лохбеш, строительни болхлой дикал лакхьеш укх тIеххьарча хана дукха гIулакхаш чакхдаьхад ССКП Центральни Комитето СССР-а Министрий Советом. Промышленноста хьалъеш латтача гIишлонаштен дешт дола доал эргадоаккхаш тоадаро 1957 шерара строительни балхий хьан толамца кхоачашъярна новкъостал а дир, 1958 шерара строительно-монтажни балхаш 1957 шерца нийсдича 17 миллиард сом дукхагIа хилийта торо а елар.

6. Советски Iаьдал эттача шерашка культурни революци чакхъяьккхай, из бахьан цIавкха ца хиннача тайпара тоеннай Советски Союза Iилмана учрежденеш еснай. Хадданза лакхлуш я бахача наха культурен цар юкъара дешар Iомадеелла. Массадолча тайпара дешар дешаш 50 миллион совгIа ца хIанз. ХIанз укх сахьата СССР-е 765 лакхера дешара заведени. 3500 техникуми кхьйола юкъерча специальни дешара заведени, 4 миллион совгIа сег деша а вагIаш. Специалистий йола кадраш кийчъяр партен Советски Iаьдала карагIдаьхна эггара доккхагIчарех цхьа гIулакх да. Специальни дола лакхера а юкъера а дешар хиллин бола специалистий вархI ах миллион сар ва, вешта аьлча 1913 шера хиннача 39 дукхагIа ба уж. США арахецачарел хIама на эшшаш кхозза дукхагIа инженераш ранарх хIанз СССР-а лакхера дешара заведенеша.

Iаламани технически Iилмашта карагIдаьхна дикагIа дараш шил дар йолча кердача техникан прогресс лоархIам боллаш хIама дир хIанз промышленностехи юрта боахамеи вай толамаш доахаш, цулукха мамогга Iилма дегIадоаладар паччахьалкхен эггара доаккхагIчарех цхьа декхар да.

Беркате Iилман болх бе меш эша торонаш хилийтай Iилмахошта СССР-е эггара дикагIа, кердагIа йолча оборудованеца кийчъяь дукхха Iилман учрежденеш еснай. 1958 шу кхоачалуш 270 эзар совгIа Iилман болхло ва, вешта аьлча революци хилалехьа хиннарел 27 дукхагIа.

Вай мехкха халкъа боахама технически прогресс еча доакха дакъа лаьцар советски Iилмахоша. Математикан механикан, физикан, химен, электроникан, автоматикан, биологен хьакъехьа Iилмахошта карагIдаьхннарна доккхийча гIулакхаша торо хилийтар халкъа боахам дегIабалабара эггара чоахкане дешаш толамца кхоачашдайта промышленностех юрта боахамен эггара кердагIа йола техника юкъе йоалае, эггара дикагIа пайда бола производствон методаш вIаштIехьа аха.

Вай Iилмахоша цкъа хьехка а ца Iеш, дукхаза дIахьедаь ерг чоахкане дола Iилман-технически декхараш шоаш чакхдаха хоаш хилар. Атомни энергех пайда эцара хьакъехьа беча балха Iилмахоша, инженерашо, конструктораша айха цхьана низ тIабахийтаро деррига Iилма хьалхе лакх а дир, Iалам довзарен техникан цу кертерча даькъан хьакъехьа СССР хьалхарча моттиге йоаккхаш лакх йир. СССР-е низбола атомни промышленность хьаьй.

1954 шера денз хьа Советски Союзе болх беш я дунен тIа эггара хьалхара атомни электростанци. 600 киловатт низ болча дунен тIа эггара йоккхагIа йолча атомни электростанцен 100 эзар киловатт йола хьалхара очередь болх бе йолаеннай, ша бохабу турбоэлектрически «Ленин» яха атомни кема даь йисте доалаш латт. 10 миллиард электроновольт гаргга энерги йолаш, дунен тIа эггара низ болашагIа йола заряженни частицай ускоритель яьй. Термоядерни энергех машара хьакъехьа пайда эцара новкъа толамца болх бу советски Iилмахоша. Толамца вIаштIехьа даьккхад кантиненташта юкъера баллистически ракеташ елга. Лаьттан советски хьалхара искуственни спутник урагIа яхийта дIахецаро адамий историн чухь керда зама — космос караерзаяра зама хьайийлар; Лаьттан шоллагIеи кхоалагIеи спутникаш урагIа яхийтай, сигларча планеташка баха кийчлуш а ба. ХIама лоархIаш чеккха болх бу электронни дукха машинаш хьаьй.

Советски геологен толамаш дикагIа гуш гучадалар кIора мехкдаьтта, йоагаш йола Iаламан газаш, бос бола металлаш доахка цхьайола йоккхий моттигаш, хIаьта иштта алмазаш, лагахьа мара доаца металлаш, радиоактивни рудаш доахка моттигаш хьалхадецар уж Iомадеш.

7. Сийлахь-йоккха Октябрьски социалистически революци котъялар бахьан долаш советски халкъа вахар хьадаьха тоалургдола хьалаш оттадаьд. Советски Iаьдал эттача шерашка лоархIам боллаш дукхагIа хиннай болхлой класс. ХIанз укх сахьате СССР-а халкъа боахаме болх беш 54 миллион 600 эзарл болхлои гIулакхера саги ба, вешта аьлча 1913 шера хиннарел 4-зза совгIа дукхагIа, 1940 шерца нийсдича — 1,8 дукхагIа ба уж.

Болхлоштеи гIулакхерча нахаи балхах доагIа алапи, пенсеш, пособеш, мах боацаш дешар, мах боацаш лораша ду гIулакх а лерхIаш, 1940 шера нийсдича шоззза дукхагIа хиннад 1958 шера, хIаьта ахархой доходаш болх беш волча цкъан сага лаьрхIача шоззнел дукхагIа я.

Партен XX-гIа съезда соцамаш кхоачашдеш, кIезига алапи доагIача болхлоштен гIулакхерча нахаи алапи лакхдар, деза ди а салоIа ди а тIаьхоачача хьалхара дийнахьа балха ди лоацдар, еза-йоккхача промышленноста цхьадолча доакъой болхлойи гIулакхерча наьхеи балха ди лоацдар санна дола доккхий гIулакхаш даьд, кхувш боагIача кагирхошта 6-и 4-и сахьата балха ди а бетта отпуск а оттаяьй, социальни страхованех доагIача пособех къахьегамхой дикагIа Iалашбеш дукхха гIулакхаш даьд. Берах болчеи бер даьчеи кхалнаха отпускаш йIаьхъяьй, болхлойи гIулакхера нахи пенсионни Iалашбелга лоархIам боллаш тоадеш, паччахьалкхен пенсех дола керда Закон тIаийцад.

ХIара шера Советски паччахьалкхено дукха ахча къозтаду социальни страхованена, пособешта, пенсешта, деша багIарашта луча стипендена, мах боацаш дешийтара, лораша гIулакх дара, отпускашка ахча далара, и. кх. д. а. 1953 шера 134,5 миллиард сом хиннача когаметта 1958 шера 215 миллиард сом совгIа да цу гIулакхашта лаьрхIар деррига а. Укх тIехьарча пхе шера (1954—1958 шш.) цу тайпара тела ахчеи льготаши 60 процентал дукхагIа хиннай, царел хьалхагIа дахача пхе шера 27 процент мара лакх ца еннача.

Къахьегамхошта луш дола паччахьалкхен пенсеш къаьстта дукхагIа хиннад. 1958 шера бахача наха паччахьалкхен пенсеш къаьстта дукхагIа хиннад. 1958 шера бахача наха паччахьалкхенгара 64 миллиард сом пенсеш эцаргда, 1953 шера бахача наха денначул шоззеи ахаззеи дукхагIа да из.

1956—1958 шерашка коллективни договорашта юкъе дихьа дола къахьегам лобабар лакхдеш 8,8 миллиард соми болхлошта мах боацаш спецодежда луш 13,5 миллиард соми деннад.

Советски халкъа вахара хьал лакхдалар къаьгга хьахьокх бахача наха хIамаш дукхагIа ийъярои советски торговли дегIаярои. ССКП XX-гIа съезд хинначул тIехьагIарча хана чухь, вIаши нийсдеча маьхашца лаьрхIача, рознични товарооборот 32 процент дегIаенай, шера юкъера лаьрхIача 9,6 процент а йоагIаш. 1958 шерара ерригa товарооборот 670 миллиард сом хургъя.

8. Советски Iаьдал эттача шерашка ерригача республикашка экономикеи культуреи лакхъеш доккхий толамаш даьхад, Iалаьмате чIоагIа айденнад къахьегамхой вахара хьали культуреи. Ше майоагIара лер тIа ленински къамий политика чакхъяккхар бахьан долаш, вIаши вежарашха новкъостал деш хиннедаь экономически культурни хьакъехьа хьалха тIехьайиса хиннача къамий республикаша хьайир низбола вай ханара промышленность, боккха механизированни юрта боахам, дукха дешара заведенеш, дукха йоккха говзал йола кадраш а кхейир.

Советски Iаьдал эттача шерашка Юкъерча Азен республикеи Казахстанеи 50-зза, Закавказьен республикашка 30-за, Прибалтикан республикашка (1940 шерца нийсдича) 9,5-зза лакхъеннай йоккхача промышленноста продукци.

Боахам а культура а дегIайоалаяра хьакъехьа союзни республикай бокъо шеръеш гIулакхаш чакхдаьхад укх тIеххьарча шерашка партеси правительствоси, цу гIулакхаша йиш хулийт вай мехкарча Iаламан а къахьегама а торонех дикагIа пайда эцийта, хIара республикан экономика а культура а чехкагIа дегIайоалае.

9. Боахама социалистически системо къахьегама овсарле лакхъярна мел эшар деннад. Технически прогрессан а деррригача халкъо лоаттаеча социалистически яхьа а ларда тIа СССР-е халкъа боахама массадолча доакъошка хадданза дегIайоагIа къахьегама овсарле. Балха ди лоацдешехьа а, СССР-а промышленностерча болхлой къахьегама овсарле 1958 шера 10 дукхагIа дегIайоагIа 1913 шерца нийсйича. 1940 шерца нийсйича болх беча цхьан сага яр лоархIаш къахьегама овсарле лакхлу промышленносте 2,6-зза, гIишлонаш еча 2,4-зза. 1953 шера денз 1958 шерга кхаччалца йолча хана совхозашка 35 проценти колхозашка 36 проценти лакхъеннай къахьегама овсарле.

10. Кертера экономически декхар кхоачащдеш Советски Союз лоархIам боллаш дIахьалхашка яьннай. Чон, болат, кIора, электроэнерги, цемент, гIулакхашка йода хьу, херх хьекха материалаш, кIадаш, кхыдола промышленни продукцен цхьадола тайпаш арахецара хьакъехьа Англи, Малхбузера Германи, Франци санна долча дегIадаьхкача капиталистически мехкел хьалха баьннаб вай мохк. Iаьржа металлаш доахаш, аьшка рудаи кIореи боаккхаш, машинаш, прибораш, кIадаш хьадеш США-л вай мохк тIехьа латташ хинна юкъ лоархIам боллаш общественни строй толашагIа хилар а боахамаи вахараи дикагIа хилар а.

Адамашта социализманга бода никъ билла Советски Союз, хIама хьаду низаш Iалаьмате чIоагIа дегIадахкар бахьан долаш, коммунизм хьалъяра доккхий декхараш кхоачащдулургдолча яьннай.

II. 1959—1965-ча шерашка СССР-а халкъа боахам дегIабара керттера декхараш

1. 1959—1965-ча шерашка СССР-а халкъа боахам дегIабарна йолча ворхI шера плана керттера декхар да, нонагIа еза-йоккха индустри дегIайоалаяра кIийлен тIа экономикан деррига доакъош дIахо а низ болаш лакхделга, халкъа вахара хьал-торо хадданза тоаярна мехка экономически потенциал дикка низ болашагIа хулийтилга.

Из план кхоачашъярца хоадам беш бола гIа боаккхаргба коммунизман материально-технически кIийле хьаярна а, хIара сага сих продукци яккхара даькъе дукхагIа дегIадаьхкача капиталистически мехкашта исторически лоаццигача хана тIехьакхе а хьалхадовла а деза, яха, СССР-а керттера экономически декхар кхоачащдарна а.

Коммунистически партес лоархIамегIара декхар лоархI укх хьатIадоагIача ворхI шера городашка а юрташка а бахача нахага кхоача реальни доходаш кхы а дукха лакхделга, кIезига а юкъера а алапеш доагIаш болча болхлоштеи гIулакхерча нахаи дикка алапеш тIатохилга. Кхачани промышленни товараш хьаделга а уж нахага дIакхоачийтилга а дуккха а совдоаккхилга лерхIаш я 1959—1965-ча шерашкара контрольни цифраш. Наха чуIе цIенош хьадара гIулакх чIоагIа шерлургда.

Социалистически культура дIахо а айяларца, советски обществон хьаькъала ганзаш дегIаяхкарца, хьинаре чуйина коммунизм хьалъеш боахкача къахьегамхой кхетам лакхбаларца белгалдаргда Советски Союз дегIаярна ер хьатIадоагIа ворхI шу. Цудухьа къахьегамхошта, къаьстта а кхувш йоагIача тIехьенна, коммунистически кхетам балара дешаш хIанзарча хьалех Iалаьмате боккха лоархIам болаш дешаш да, партийни, советски, профсоюзни, комсомольски, кхыча общественни организацей балха юкъ-моттигера дешаш а хиле дIаотт уж.

Боахаман а культуран а строительствон декхараш кхоачащдарна доккхий толамаш доахаргда дегIацеи хьаькъалцеи хьегаш долча къина юкъера лоархIамера башхало дIаяккхара даькъе, городаи юртаи юкъера лоархIамера башхало дIаяккхара даькъе.

ХIама хьадеш дола низаш сихха дегIадахкара, Iилманнеи техниканеи гучаяьнна говзалаш промышленни а юртбоахаман а производствонна юкъе йоалаяра, балха ди лоацдара, юкъерчеи лакхерчеи образованен система эргаяьккха тоаяра, литературеи искусствои дегIайоалаяра, городашка а юрташка а культурни-кхерама учрежденеш дукхагIа хилийтара ларда тIа кхы дIахо а лакхлургба болхлойи ахархойи культурно-технически кхетам. Юкъарча къахьегама овсарле дикка лакхъярна эшача гIулакхех лоархIамера цхьа гIулакх а хургда цох.

2. ДукхагIа дегIадаьхкача капиталистически мехкашцарча машарерча яхье ха чухнахьа яккханза ярг ца хилар а лерхIаш, экономика, къаьстта а производствон хоадам беш дола доакъош, мамогга сихагIа дегIайоалаелга а теркал деш ду Коммунистически партес халкъа боахам дегIабарна перспективни планаш увттаелга.

СССР экономически дегIайоагIилга мамогга сихдарна контрольни цифраш тIа лаьрхIа да, еза-йоккхача индустрен беррига халкъа боахам дIахо а сихха дегIабарна гIо дергдола доакъош шоашкахь совле йолаш дегIаухилга. Иштта из декхар кхоачащдарна тIаэза да контрольни цифраш тIа белгалдаь дуккхача доакъошка дергдола структурни хувцамаш а, эггара хьалха, уж хувцамаш чакхдаларца Iалаьмате дукха рузкъа кхо а дергдолаш дола, доагама баланс овлан тIара хувцамаш даь тоаяр а.

СССР-а халкъа боахам чухь 1959—1959-ча шерашка цIенхошттара дикалла хувцамаш хургда производствон структуре. Контрольни цифраша лаьрхIа да:

— халкъа боахам дегIабарна лаккхара сухалаши химанза яргйоаца пропорции хулийтилга;

— тIа-тIа совдувла халкъа боахама эшараш дикагIа Iалашдарна Iаьржеи бос болеи металлаш арахецар дикка совдоаккхилга;

— химически промышленность сихагIа дегIайоалаелга, къаьстта а искусственни синтетически хьоасий, пластически хIамаш, кхыйола синтетически материалаш арахецилга а доаладеш. Наха эшаш дола товараш хьадарна эггара лоархIамегIара бедалаш духъювла моттиг хургъя химически промышленностах;

— дукхагIа кхом хулаш дола тайпа доагам — мехкдаьттеи гази — совле шийга йолаш дегIаахийтара наькъаца доагама баланса структура хувцилга;

— керттерча даькъа йоккхий йIовхала электростанцеш хьаяра чотах халкъа боахама деррригача доакъашка электрификаци яр сихагIа дегIадоаладелга;

— электрификаци йиреи йIовхалца мухь озаш дола яьш дукхагIа юкъе доаладареи ларда тIа, машин-наькъа транспорт технически эргаяьккха тоаелга;

— тIа-тIа хадданза дукхагIа мехка эшаш йола кхачан хIамаши юрта боахаман бедали лоаттаелга Iалашдергдолаш, юрта боахаман деррига доакъош дIахо а дегIадоаладелга;

— къахьегамхошта чуIе цIенош кхоачам боацаш хилар дIадаккха, аьнна, партеси правительствоси оттадаь декхар дика ка а йоалаш кхоачаш хургдолаш, наха чуIе цIенош хьаделга сихха дегIадоаладелга.

3. Укх хьатIадоагIача ворхI шера лоархIамера декхар да вай мехка йIаьхий Iаламан ресурсаш, низ а хьинар а оарцагI а даьккха, боахама юкъе озилга, мехка територе тIа хIама хьадеш дола низаш дIанийсдар тоаделга, бедал а йIовхал а лоаттаеча моттигашта, хьаяь продукци дIайодача районашта кхы дIахо а промышленность гарга хьолга.

Къаьстта чIоагIа теркам тIабохийт СССР-а малхбоалехьарча районашкара Iаламан ганзаш дIахо а караерзаярна. Из декхар кхоачащдарна лаьрхIа да:

— укх тIеххьарча шерашка СибарегIеи Казахстанеи керда гучаяьннача аьшка руда доаллача моттигий кIийлен тIа низ бола кхоалагIа металлургически база хьаелга;

— цигарча йIаьхийча бедал телача моттигий кIийлен тIа Казахстана, Средни Азе, Урал Забайкалья районашка бос бола металлурги ондда дегIайоалаелга;

— керда гучаяьннача моттигашкарча дарегIарча кIора кIийлен тIа СибарегIа энергетика низ болаш дегIайоалаелга;

— Волганнеи Уралаи юкъерча районашка мехкдаьттани газовии промышленность лакхарча сухалца дегIайоалаелга; Узбекистане газови промышленностан керда центр хьаелга;

— малхбоалехьен районашка, хIаьта къаьстта аьлча, Средни Азен республикашка а халкъа боахаман доакъоех керттера цхьа дакъа а хинна дIаоттаргйола химически промышленность сихъяь дегIайоалаелга;

— СибарегIени Дальни Востокеи дукха хьунаш йолча районашка хьу кийчъелга сихагIа дегIадоаладелга.

Цунца цхьана мехка европейски даькъа тIа а хIама хьадеш дола низаш сихагIа дегIадоаладарна ерригача торонех пайда эца лаьрхIад. Цу гIулакха де лерхIаш да:

— Курски магнитни аномалеи Украинени аьшка рудаш доахкаш йолча моттигий ларда тIа Центраи КъулбехьеннIаьржача металлурген бедалий база дегIайоалаелга;

— Кольски ах острова районашка бос бола металлурги дегIайоалаелга;

— Къилбаседа Кавказеи Украинеи мехкдаьттани газовии промышленность дегIайоалаярна чIоагIа сухал белга;

— дуккхача районашкарча мехкдаьттани газани кIийлен тIа сихъяь химически промышленность дегIайоалаелга;

— массаза кхоачам хиллал тIоадал йолаш, дIайийна хIамаш дика хьувкъаш долча РСФСР-а, Украинен, Белоруссен, Прибалтийски республикай районашкарча лаьттех дикагIа пайда эцилга;

— юртбоахаман культураш хьувкъилгеи хьайбаша луш йола продукци лакхъелгеи.

4. Халкъа боахама деррригача доакъошка технически прогресс хиларца белгалдаргда хьатIадоагIаш дола ворхI шу. Из Iалащду эггара хьалха воай даьй-мехка машинаш хьаелга дегIадоаладарца, къаьстта станокаш, прибораш, радио — электроникаш хьаелга, электротехника, металлургена, химена, мехкдаьттани газовии промышленностанна керда, дикагIа йола оборудовани хьаелга а доаладеш, полимерни материалаш хьаелга дегIадоаладарца, машарерча гIулакхашта атомни низах пайда эцилга дIахо а доаржадарца, иштта кхы дIахо а.

5. Дика ка а йоалаш ворхI шера план кхоачашъярна хиланза дарrдоаца гIулакх да юкъерча къахьегама овсарле мамогга лакхъелга. Боахам социалистически новкъа вIашагIбелла хиларо хулийтача торонех, керда техника, комплексни механизаций автоматизаций балха юкъе озарах чIоагIале а еш, балха овсарле лакхаяккхарна ю сухали кадрай говзал лакхъялари да укх хьатIадоагIача ворхI шера продукци тIакхетийтаргйола керттера дараш.

6. Вай мехка низ дIахо а чIоагIбарна Iалаьмате боккха политически а экономически а лоархIам болаш хургда укх гарггарча ворхI шера партеси правительствоси хьалхашка оттадаь декхараш кхоачащдар. Ший керттера лоастам экономика машаре дегIаахарнеи халкъа хьал-торо тоаярнеи тIабийрза йола СССР-а халкъа боахам дегIабарна йола ворхI шера план кхоачашъяро цунца цхьана гIодергда мохк тIемах лорабарна бола низ дIахо а чIоагIбарна, социализмо даьха сийлахь-доккхий гIулакхаш моллагIча империалистически агрессарех лораде мохк кийчча хилийтарна. ЛаьрхIа план кхоачашъяро кхы а нонагIа совбоаккхаргба вай Даьхен низ а, шоашта юкъе доттагIал, къахьегам тIа бартцхьоагIо, вIаши гIо-новкъостал долча социализман Iалаьмате йоккхача лагера деррригача мехкий низ а. СССР-о а социализман деррригача мехкаша а машаре боахам хьабеш доахача толамаша кхы цIаькха а хьахьокхаргда социализм капитализмал толашагIа хилар, кхы а чIоагIагIа адамаш тIаозаргда марксизман-ленинизман сийлахь-йоккхача идеяшта.

Социалистически промышленность дегIаяр

Советски Союза Коммунистически парти эггара тIехбола лоархIам беш я промышленность дегIаяра, къаьстта дукхагIа, социалистически экономика, мохк низкхоачаш хилара чIоагIагIа йола лард, хIама хьадеш дола низаш дегIадахкарна хоадам беш йола а халкъа боахама деррригача доакъошка а балха овсарле лакхъергйола а чIоагIале из хиларах, еза-йоккха индустри дегIаяра а беш. «Йоккха машиний промышленносты, — из я цаI мара йоаца социализман кIийле, капитала низ-Iоткъамах адамаш мукъадахара тIехьа дика ка а йоалаш къовсам лоаттабара цаI мара йоаца кIийле...» (Сочиненеш, том 33, оагIув 27).

Промышленностан валови продукци — 1965-ча шера 1958-ча шера хинначунца нийсйича 80 процент дегIайоагIаргья, цу даькъе «А» группаца яраш — производствон средстваш хьаераш — 85—88 процент а йоагIаш, хIаьта «Б» группаца яраш — бахача наха эшаш йола хIамаш хьаераш — 62—65 процент а йоагIаш. Юккъера лаьрхIача 1959—1965-ча шерашка хIара шера ерригача промышленностана тIакхета валови продукци 8,6 процент хургья, царех «А» группацарчоа 9,3 проценти «Б» группацарчоа 7,3 проценти. 1952-ча шера валови продукцена (кагий новкъостален промышленность ца лоархIаш) тIакхийттача цхьан порцентах 5 миллиард сом хуулар, 1959-ча шера цох 11 миллиард сом гаргга хургда, хIаьта 1965-ча шера из 19 миллиард сомага кхоачаш лакхлургда. Укх хьатIадоагIача ворхI шерах юккъера лаьрхIача хIара шера тIакхета промышленни продукци 135 миллиард сом гаргга мах болаш хургья, хьалха дIадахача ворхI шера 90 миллиард сома маьха хиннача.

Промышленностан лоархIамегIарча доакъой дегIаахара къоастам беш да лохехьара дараш:

А. Еза-йоккха индустри

1. **Iаьржа металлурги.** Контрольни цифрай проектаца лерхI Iаьржа металлурги сихха дегIаяр, къаьстта цун аьшкарудай база а йоалаеш.

1965-шера 65—70 миллион тонн чон доаккхилга лерхI, е 1958 шерарчул 65—77 процент дукхагIа, болат — 86—91 миллион тонн, е 56—65 процент дукхагIа, 65—70 миллион тонн прокат хьае е 52—64 процент дукхагIа, 150—160 миллион тонн товарни аьшка руда даккха (230—245 миллион тонн бедал). 1959—1965 шерашка юкъера лаьрхIача хIара шера тIакхетаргда чон доаккхилга 3,6—4,4 миллион тонн, 1952—1958 шерашка 2,5 миллион тонн хиннача, болат доаккхилга иштта тайпара — 4,4—5,1 миллион тонн 3,4 миллион тонн хиннача, прокат хьаелга — 3,2—3,9 миллион тонн, 2,7 миллион тонн хиннача, аьшка буда (товарни) доаккхилга — 9—10,3 миллион тонн, 6,3 миллион тонн хиннача.

Металлопроката дикал лакхъярна лоархIам боллаш дукхагIа арахецаргда легированнии лохалегированнии болаташ. Электроболат доаккхилга лакхлургда 1,7—2-зза, листах дола болат доаккхилга 2-зза гаргга лакхдала деза. Шеръю проката а трубай а сортамент; проката маьха дайгIа кIезигагIа дозал долаш периодически а тайпаш арахецилга лакхлу; листахи лентахи хьовзаяь профилаш елга вIашагIдол.

Iаьржа металлурги дегIаяр аьшка рудаца Iалашдара духьа, хIанз болх беча рудникашка из доаккхилга лоархIам боллаш лакхдарца цхьана лаьрхIад аьшка руда доалла керда моттигаш хьаеллилга, керттерча даькъе лаьттан тIа балхаш ду моттигаш а йолаш, низбола горнообогатительни комбинаташ хьалъелга. Доменни пешкаша дукхагIа продукци лургйолаш лаьрхIа да царна кIоаргагI обогащени а еш товарни рудашцара аьшк совгIа даккха.

ЛаьрхIа да чон доаккхаш йола производственни мощносташ 1952—1958 шерашка 16,1 миллион тонн яьча 1959—1965 шерашка 24—30 миллион тонн доаккхаргдолаш хьал а яь болх бе йолаялийта, болата иштта тайпара 12,4 миллион тонн хиннача 28—36 миллион тонн проката 6,9 миллион тонн хиннача 23—29 миллион тонн.

ЛоархIам боллаш лакхлургба СССР Iаьржача металлурген технически боарам. 1959—1965 шерашка хьалъергья хIанзарча техникаца Iалашъяь йола низ бола механизаци а автоматизаци а яь йола металлургически агрегаташ. Оттае лаьрхIа я производствон технологически процесса хадданза болх белга а продукцен дикалга хьожилга а, производственни операцешта механизаци а автоматизаци а яр, коксохимическии, огнеупорнии, ферросплавнии, метизнии производствона комплексни механизации автоматизации боккхача боараме чакхйоахилга Iалащдергдола балха лакха овсарле йола прокатнии турбайи станаши отделочни агрегаташи оттаелга. Чакх а доахаргда дIахо тоа а дергда керда, дукхагIа пайда луш йола технологически процессаш балха юкъе йоалаелга.

2. **Бос бола металлурги.** Контрольни цифращца лерхIаш да 1958 шераца нийсдича кIала доаккхилга 2,8 гаргга, рафинировани з1аста — 1,9-ззеи лакхделга, лоархIам боллаш лакхлу никель, магни, титан, германи, кремни доаккхилга. Лакхлу кхыдола бос бола металлаш къаьстта наггахьа мара нийслуш доаца металлаш доахилга.

ДегIаяра лакхача боарам тIа йоал кIала промышленность, КIала даккхарна эшаш мел йола бедала ресурсаш хиларо, из хьадара дика хьалаши цу металлах хIамаш атта хьае йиш хиларои хIанз а хойт машинаш, автомобилаш а тракторащ а, транспортни машинаш, кемаш, гIишлой, бахача наха эша товараш деча шерра из леладерг хилар. ЛаьрхIа да Красноярски крае Iалаьмате дукхача нефелиний кIийлен тIа, цунца цхьана маьха дарегIа йола цементи содопродукташи йоахаргйола низ бола кIала промышленность хьаелга. Крае дарегIа бола кIора хиларои Красноярски гидроэлектростанцен электронизах пайда эца торо хиларои Iалащдергда дарегIа дола кIала доаккхилга.

Боккха теркам тIабохийт бос болча металлурген горнорудни боахам дегIабарна. Лаьттан тIара рудаш доахилга ворхI шера 2,8-нел дукхагIа дегIадоагIаргда, хIаьта 1965 шера рудаш доахача боарама юкъе 65 процент дIа а лоацаргда.

Алмазаш доахка моттигаш гучаяхаро тешам болаш бедала кIийле еллай СССР-е алмазаш доаха йоккха промышленность вIашагIъйолларна. 1958 шераца нийсдича даьхен алмазаш арахецилга 1965 шера 14-зза гаргга лакхлургда. Цо торо хулийтаргья технически алмазех машинаш еча, геологотохкамаши лоаман балхаши деча пайда эца.

Бос бола металлурги дегIайоагIилга леладергда технологически процесашта дIахо электрификаци яр, производствон механизации автоматизации елга шерра юкъе а доаладеш, керда прогрессивни технологически схемаш балха юкъе йоалаяра ларда тIа.

Химически промышленность

Контрольни цифращца лерхIаш да химически промышленность дегIаяр сихделга. Химически промышленноста производствон юкъара боарам кхозза гаргга лакхлургба. Шерра дегIада дезаш да синтетически материалаш хьаелга: химически волокнаш хьаделга лакхлу 3,8—4-зза, царех дукхагIча маьхе дараш — синтетически волокнаш — 12—14-зза, хIаьта пластически массаши синтетически кIувнаши—6,7-зза.

Полимерни материалий производство дегIаяр чакхдаккха деза керда бедала базан ларда тIа. ЛерхIаш да мехкдаьттах хьаювлача газийи Iаламан газийи кIийлен тIа низ болеи масса оагIенгахьара дегIаенай синтетически материалий промышленность хьаелга. Хьалха леладеча спиртан меттел мехкдаьттах хьаювлача газех синтетически каучук хьадеш пайда эцаро хьатIадоагIача ворхI шера торо хулийтаргья капитальни затратех 1 миллиарди 300 миллиони сом гаргга ахча кходе. Азотни удобренеш керттерча даькъе хьаергья Iаламан газех, цо торо хулийтаргья капиталовложенех 4 миллиард гаргга сом кходе.

Синтетически материалий дуккха а керда тайпаш хьадаро хулийтаргья бахача наха эша дика а дарегIа а йола хIамаш елга сихха лакхде, хIаьта иштта халкъа боахама деррригача доакъошка технически боарам а экономика а лакхъе. Йоккха торонаш хургья цу материалех гIишлошъечеи, къаьстта нах чубаха цIенош дечеи, мебель ечеи пайда эца.

Контрольни цифращца лерхIаш да минеральни удобренеш арахецилга кхозза лакхде, химически продукцен тайпаш лоархIам боллаш дукхагIа арахецилга. ДукхагIа хьаергья концентрированни минеральни удобренеш, юртбоахаман культурашта зенаш деча хIамашца а лазарашца а къовсам лоаттабеш дикагIа пайдане йола фосфоро-органически препараташ, хIаьта иштта эрий тIаювлача баьцашца къовсам лоаттабарна эша химически молхаши.

ВорхI шера керда хьалъяь а хьалъерех йистеяьха а хила еза 140-нел тIех йоккха химически предприятеш, 130-нел тIех предприяти тоаеш эргаяьккха хила еза. ЛерхIаш да мехкдаьттах хьаювлача газаштеи Iаламан газаштеи, мехкдаьтта чакхдоахача заводий газаштеи бедала кхыча тайпаштеи комплексни переработка ергйола йоккха комбинированни предприятеш хьалъелга.

(ДIахододар 3-ча оагIо тIа).

1959—1965-ча шерашка СССР-а халкъа боахам дегІабарна йола контрольни цифраш

ССКП XXI-ча съезде новкъоста Н. С. ХРУЩЕВС ергйолча доклада тезисаш

(ДІахододар).

Цунца химически промышленностан керда предприятеш хьалъелгеи йолаш яраш тоаеш эргайоахилгеи чакхдоаккхаргда вай мехка Іилманнеи техниканнеи карагІдаьнначоах а кхыча мехкий опытах а шерра пайда а эцаш.

4. Доагама промышленность. Мехка доагама баланса структура дІахо тоаярна контрольни цифрай проекта тІа хаьдда никъ лаьцаб мехкдаьттани газовии промышленность сихагІа дегІайоалаярна. Цунца лерхІаш да мехкдаьттани газовии промышленносташа моторашта а коммунальни-вахара хьашташта а доагам денна ца Іеш промышленни предприятешта, электростанцешта, машиннаькъеи хини транспорта доагам телилга.

Доагама производствон боарама юкъера мехкдаьттани газеи дакъа хІанз 31 процент долчара 1965 шера 51 процент хургда, хІаьта кІор хІанз 59 процентагара 43 процентага кхоачаш лохлургба.

Мехкдаьттахи газахи технологически энергетически доагам хиларца а химически промышленностан бедал хиларца а шерагІа пайда эцаро торо хулийтаргья мехка доагама а бедала а ресурсаех лоархІам боллаш дукхагІа пайда эца, общественни къахьегам дуккха а кхобе.

Мехкдаьттан промышленносте лерпІаш да мехкдаьтта доаккхилга 1965 шера 230—240 миллион тоннага кхачийта, е 1958 шерарчул 2-ззанел дукхагІа хилийта. Мехкдаьтта доаккхилга хІара шера юкъера лаьрхІача тІакхетарда 16,7—18,1 миллион тонн, 1951—1965 шерашка 6,6 миллион тонни 1956—1958 шерашка 14,2 тонни хинначa.

ЛерхІаш да мехкдьатта доаллача моттигашка болх бара хьал дІахо а тоадар, мамогга кІезигагІа ахча дІа а дохийташ мамогга дукхагІа из доаккхилга Іалаш а даь, даккха лаьрхІача боарамга кхоачаш мехкдаьтта доаккхилга. 1959—1965 шерашка чакхдаккха лаьрхІача мехкдаьтта йизза Іалашъю халкъа боахама эша мехкдаьттан продукташ, автбмобильни бензиний, дизельни доагама а даьттай а дикал тоаелга.

1959—1965 шерашка мехкдаьтта хьалхара чакхдоаха мощностеш 2,1—2,2-зза дукхагІа хургья, каталически крекинга — 4,3-зза, каталически фиформинга — 16—18-зза, даьтта доахараш — 2-зза.

Газови промышленносте лерхІаш да 1958 шера 30 миллиард кубометр хиннача 1965 шера 150 миллиард кубометрага е 5-зза гаргга дукхагІа газ йоаккхилга а хьаелга а лакхде.

Химически бедал хиларца а бахача наьха коммунальни-бахара хьашташ доагамца Іалашдара а газах пайда ийца баьлча хьайоккхача газах 80 процентал дукхагІа промышленносте пайда эца лаьрхІа да.

ВорхІ шера 26 эзар гаргга километр магистральни газопроводаш хьаелга а уж городашка дІачуйохкилга а чакхдаккхарга.

Мехдаьттани газови промышленносте шерра чакхдоаккхаргда мехкдаьттани газови промыслашка, мехкдаьтта чакхдоахача заводашка, магистральни ерригача мехкдаьттан проводашка, продуктпроводашка, газопроводашка керттерча технологически процессашта автоматизации телуправлении елга.

КІора боккхача промышленносте лерхІаш да 1965 шера кІора боккхилга 596—609 миллион тоннага кхачийта, е 1958 шера хинначул 20——23 процент лакхде. Цунца доарегІа бола кІора Малхбоален районашка (Урал йоацаш) боккхилга 42—45 процент лакхлургда. Кокс ярна лаьрхІа кІора боккхилга 60—65 процент лакх а лургда 1965 шера 150—156 миллион тонн а хургба.

ЛерхІаш бола кІора баккхар Іалашдарна бетадаь да ворхІ шера, йолаш йола предприятеш тоаеш эргаяхар а долаш, кІора боккхача шахтай а разрезий а низ 196—212 миллион тонн кІора баккхарга кхачиита, хьалхарча аргІан кокс боаккхача кІоран керда шахташ хьал а еш. Цунца хьалъе еза технико-экономически хьокхамаш лакха дола йоккхий шахташи разрезаши.

ХьатІадоагІача ворхІ шера дІахо дегІадоагІаргда дукхагІа пайданегІа долча лаьттан тІара а гидравлически а хьисапе кІора боккхилга. Къаьстта теркам тІабахийта хила беза кІоран дикал тоаярна а из цІенбарна а.

КІоран промышленностера керттера декхар да шахтерий къахьегама хьал тоадар, балха технико-экономически хьокхамаш лоархІам боллаш лакхделга, эггара хьалха къахьегама овсарал лакхъелгеи кІорах дІабода мах чухьанахьа баккхари.

Мехка хІамаш хьадеш дола низаш дІахо а сихха дегІадоаладарна а оттаьяча планах халкъа боахам минеральни-бедала ресурсашца Іалашбарна а лерхІашца геолого-тохкама балхии юкъера боарам 65 процент лакхое.

ЛерхІаш да, хьалхарча аргІанца, мехкдаьттеи гази йоалла моттигаши, хІаьта иштта дикагІча экономически хьал тІа караерзае а керда предприятеш нийсагІа хургйолча тайпара дІанийсъе а йиш йолча, атта цІенде йиш йола дуккха а Іаьржеи бос болеи металлаш доахка моттигаш йолча геологотохкама балхаш сихде.

Къаьстта теркам тІабохийт геологически тохкама кердагІа йола методаш, лоаман бурув детта керда техникеи геофизически аппаратуреи юкъе йоалаярца геологотохкама балхии экономически дикал лакхъярна.

5. Электрофикаци. ХьатІа доагІа ворхІ шу мехка массанахь а электрофикаци ярах йола Ленина идеяш кхоачашъю хьадда этап а хинна дІаоттаргда.

1965 шера мехка чухь ю электроэнерги 500—520 миллиард киловатт-сахьатага кхоачаргья, вешта аьлча 2—2,2 дукхагІа; оттабаь бола электростанцей низ шоззанел дукхагІа дегІабоагІаргба.

Промышленносте дІахо а электрофикаци ешшехьа а, ворхІ шера чухь 20 эзар километр долча машин-наькъашта, хІаьта иштта ерригача совхозашка, ремонтно-технически станцешка, колхозашка, болхлой поселкашка электрофикаци ергья.

1959—1965 шерашка СССР-а энергетика дегІаяра кертера лоастам бола доаьрегІача кІораца, Іилман газаца, мазутаца болх беш йола тепловой электростанцеш дукхагІа яхка, электрически сетеш сихха дегІадоаладе, СССР-а цаІ йола энергетически система ший леррагІа дегІайоалаеш дола балхаш кхоачашде лерхІ, цу гІулакх торо лургья капитальни затраташ кІезигагІа дІа а йолхаш, лакхагІча технически ларда тІа кхы а сихагІа мехка энергетика дегІайоалае.

Тепловой турбинни электростанцей хІанз оттаяь мощность ворхІ шу доаллаш 2,3—2,4 дукхагІа хургья. Турбинни электростанцешка оттаеча кердача мощноста 58—60 миллион киловаттах 47—50 миллион киловатт тепловой электростанцешка оттаергья. Из дергда кертерча даькъе цхьацца миллион киловатт а кхы дукхагІа а мощность йола йоккхий конденсационни станцеш хьалъярца, станцеш хьалъелга лоархІам боллаш сихдеш а дарегІа хулийташ а йола блочни схеман (котелтурбина) 100, 150, 200, 300 эзар киловатт йола агрегаташ цу станцешка уvттаярца.

Цу станцешка Іаламан гази мазути доагаделга шерра юкъе а доаладеш, тепловой электростанцей мощность йоккхагІа яро торо лургья 1959-1965 шерашка хьалергйолча ерригача канденсационни станцешка юккъера лаьрхІача оттаьяча мощноста цхьан киловаттага дІабода сметни мах 1958 шерца нийсбича 23 процент лохбе.

Тепловой электростанцеш дукхагІа хьалъяро торо лургья гидроэнергетически гІирс хьалбеча дІайолха капитальни влаженеш кІезигъярах электростанцешка 10 миллион киловатт йола мощносташ йоалаялийта. ДІадахача шерашка хинна тепловойи гидравлическии электростанцей мощносташта юкъера юкъамоттиг дІахо йитача йолаялийта лаьрхІа уж мощносташ е кІезигъе, е энергетика дегІайоалаеш дІайолха капиталовложенеш 23 миллиард сом лакхъе езаргъяр.

Низ болаш йола тепловой электростанцеш болх бе йолайоллийташехьа а, Сталинградски, Братски, Кременчугски, Воткински, Бухтармински, кхы цхьайола а гидроэлектростанцеш яь йисте яха лерхІ. Иштта массехк керда гидроэлектростанци хьалъе лерхІ, кертерча даькъе кхоачам болла а доарегІа а доагама торонаш йоацача районашка а еш.

ВорхІ шера чухь йоахкаргья СССР-а европейски даькъани Центральни СибарегІени цааш йола энергетически системаш, хІаьта иштта Къилбаседа-Малхбузен, Малхбузен, Закавказьен, Казахстана, Юкъерча Азен районашка вІашагІтеха йола энергетически системаш. 35—500 киловольт напряжени йола электрически сетеш 2,5—3 дукхагІа дахка лерхІ, цар торо лургья централизованни йолча электричествоца мехкара городаш, промышленнии юрта боахамеи ройонаш кхы чІоагІагІа Іалашъе а мах дукха бодеи пайда кІезига боалеи зІамига электростанцеш кІозигагІа хьалъе а. Колхозий рузкъа юкъе а доаладеш колхозаштеи районаштеи юкъера электростанцеш хьалъелга доаржаде декхар а оттаду. Промышленни предприятештеи городаштеи теплофикаци елга дІахо а дегІадоаладе лерхІ.

Машара гІулакхашка атомни энерги дегІайохийташ пайда эца доккхий балхаш дергда ворхІ шера чухь. Тайп-тайпара реактораш йола дукха атомни электростанцеш болх бе йолалургья.

6. Машинаш хьаяр. Контрольни цифраща лерхІа машинаш хьалъелга чехка дегІа доаладаро предприятеш кердача оборудованеца Іалаш а ергья, производствон технологи овлан тІара тоа а ергья, цо къахьегама овсарле хаьдда лакхъергья, балха хьал тоадергда, дІахо а балха ди лоацде торо а лургья.

Мехка электрофикаци яра эггара лоархІамегІа йола технически база хиларах тарра, къаьстта теркам тІабохийтаргба электротехнически промышленность дегІайоалаярна. Іилманнеи практиканнеи карагІдаьннарий ларда тІа электрически машиний, устройствай, аппаратий, кабельни хІамай а электроизоляционни материалий а технически дикал чехка лакх а ергья, халкъа боахамаи къахьегамхошта бахачеи кхоачам хиллал а хулийтаргья уж.

Электронни техникан средстваш юкъе а йоалаеш, комплексни механизацеги автоматически лелаеча производствогеи довлар вай ханарча технически прогресса кертера гІулакх а да, кердача машиний конструкцеш хьаеча кертера лостам хила а беза из.

1959—1965 шерашка машиностроенес Іалашдергда:

— халкъа боахама дерригача доакъошта, эггира хьалха Іаьржачеи бос болчеи металлургена, химически промышленноста энергетикана, строительствона а кийчъеш, эггара кердагІа йола оборудовани-эксковатораш, прокатни станаш, еза прессаш, хІаьта иштта дІахо а халачеи дукха къахьега дезачеи болхлошта механизаци ярна а, промышленносте, транспорте, юрта боахаме шерра автоматизаци юкъейоалаярна а эша машиннйи приборийи комплекс яр;

— Іилманнеи техниканнеи эггара тІехьагІа карагІдаьннарий цар гучадаьхарий, къаьстта радиоэлектроникан, сверхпроводимоста, ультразвука, радиоактивни изотопий, полупроводникий, ядерни энерген иштта кхыдарий ларда тІа машинаш хьаяр а уж арахецар;

— хьаеш йолча машиний технико-экономически дикали хьокхами: беча балха пайданера коэффициента, овсарле лоархІам боллаш дозал лохдича тешаме хулга лакхдар;

— дикагІа тоаяь а къаьстта кийчъяь а йолча материалех, мукх ца юаши йІовхала духьал чІоагІеи долча металлех, дайгача сплавех, пластмассах, полупроводниковии ферромагнитнии йолча а кхы цу тайпарча а материалех шерра пайда эцар;

— предприятей социализации кооперировании дІахо а дегІайоалаяр;

— оборудовани еча дІайодача материалашта кхом бу гІулакхаш чакхдахар;

— оборудовани шерра хувцарахи цунна модернизаци ярахи производствон технологи а машинаш ю предприятеш юха кийчъелга а овлан тІара хувцар, хІаьта иштта кертера балхашта яь ца Іеш, нокъостала деча балхашта а, эггара хьалха литейнии кузнечно-прессовойи производствашка лоархІам боллаш механизации автоматизации шеръяр, 1300-нел чухьнахьа йоацаш автоматически лини йолаялийтар; специальнии многопозиционнии станокаш а автоматически программаца лелаю станокаш а, давленех, кокилах, оболочкови формах, лоалаяь еча моделех мадеззара диста металла лоаладеча эша штамповочнии чеканочнии прессаш, машинаш хьаелга дегІадоаладар.

Машинаши металлах хІамаши яра продукци ворхІ шера чухь хІама ца эшаш 2-зза дукхагІа е лерхІ. Йоккхий машинаш ю, прибораш ю, радиоэлектроникан электротехнически, станкостроительни дараш мо дола промышленноста доакъош эттара чехкагІа дегІадоагІаргда.

Машиннйи приборийи эггара лоархІамегІа дола тайпаш делга лерхІ укх боарамашца:

	1965 ш.	1958 шерца нийсдича тІакхет
Металл теда станокаш—эзараш	190—200	1,4—1,5-зза
царца цхьана специальни, специализированни, агрегатни станокаш—эзараш	38	2-зза
кузнечно-прессови машинаш—эзараш	36,2	1,5-зза
автоматическии ах автоматическии линеш—комплекташ	250—271	1,9—2,1-зза
прибораш-млрд сом	18,5—19,2	2,5—2,6-зза
царца цхьана счетнии математическии машинаш—млрд сом	2,0—2,1	4,5—4,7
турбинаш—млн. квт	18,7—20,4	2,8—3
турбинашта эша генератораш — млн. квт.	17,5—18,4	3—3,2
переменни тока электродвигателаш — млн квт.	32—34	2,2—2,4
прокатни оборудовани-эзараш тонн	200—220	2—2,3
химически оборудовани—млрд. сом	3,5—3,7	3,3—3,5
текстильни промышленноста эша технологически оборудовани — млрд сом	2,5	2,2
кхачани хьайрий-элеваторнии промышленноста эша технологически оборудовани млрд. сом	3,8—4,0	2,1—2,3
автомобилаш—эзараш	750—856	1,5—1,7
электровозаши тепловозаши магистральни—млн. говра низ	2550—2700	2,3—2,5
	8,4—9,0	2,8—3
цементни промышленноста эша технологически оборудовани—эзараш т.	180—220	2,1—2,6
литейни производствона эша технологически оборудовани — млн. сом	360—410	22,3

Контрольни цифраща белгалдаьккха машинаш хьаелга дегІадоаладаро дІадехаргда производствона ю специализации кооперировании лоархІам боллаш дегІайоалаелга, къаьнара оборудовани хувцалгеи модернизаци елгеи, технологически процессаш овлан тІара тоаелга, эггара хьалха шерра автоматизаци ярца а тоаеш. Цу гІулакхаша торо лургья керда заводаш хьае ца езаш, турбинаш, генератораш, паровой яьш, тракторaш, тепловозаш, электровозаш, кхыйола машинаш хьаелга лорхІам боллаш лакхде.

Контрольни цифрий проекта тІа лерхІ ворхІ шера чухь юкъера лаьрхІача машинаш хьаеча дІадодача Іаьржача металлий проката удельни расходаш 25 процентал кІезигагІа йоацаш лохъе. Кабелаш деча кІалеи пластмассеи дІадахийтаро ворхІ шера чухь пачхахьалкхенна кходергда 10 миллиард сомага кхоаччаш ахча, 400 эзар тонн совгІа даши 400 эзар тонн совгІа цІастеи.

7. Хьун, наьхата, дахчах хІамаш ю промышленность. Контрольни цифраш тІа лерхІ хьун, каьхата, дахчах хІамаш еча промышленноста производство лоархІам боллаш дегІайоалае. Белгальданна дукхагІа дегда каьхат, картон, дахчан шолхех а дахчан хьоасех а ю Іаькъаш, стандартни цІенош, мебель, фанера, оатхалаш. Хьекха хьу дІа-юха кхухьилга лоархІам боллаш лохде, хьу хьокхача районашка дахчах дикагІа пайда эца а гергача хьунах хІамаш хьае а лерхІ.

КІеззига хьу кийчъю моттигаш йоацаш, 1958 шера 322 миллион кубически метр кийчъяьча 1965 шера 372—378 миллион кубометр кийчъе лерхІ. 275—280 миллион кубически метр гІулакхага йода хьу хьун чура араьккха дІа-юха яхьа лерхІ. Планаца йоагІача промышленносте херх хьекха хьу кийчъелга 1958 шера 68,6 миллион кубометр хинниача 1965 шера 92—95 миллион кубометрага кхаччалца дукхагІа хилийта оттаду. Къилбаседани СибирегІени дукха хьу йолча районашка хьуна херх хьокхилга 1,8 лакхдергда.

Укх гаргарча шерашка вІашагІдехка стандартни цІеноши моттигерча строительни материалех пенаш долча цІеношта эша оатхалаши дукхагІа хьае лерхІаш да. 1965 шера 18 миллиард сом мах болаш, е 1958 шера хинначул 2,4 дукхагІа мебель арахеца а арахецача мебела дикал лакхъе а лерхІ.

ЛорхІам боллаш дегІадоаладе деза промышленноста целлюлозни-каьхата, лесохимически, гидролизни доакъош. 1965 шера 4,8 миллион тонн целлюлоза е лерхІ, 1958 шера яьчул 2,3 дукхагІа. Искусственни хьоасан промышленность Іалашъе 1965 шера 580 тоннга кхоачаш вискозни целлюлоза ергья, е 1958 шера хинначул 4,5 дукхагІа.

1965 шера 3,5 милион тонн каьхат де лерхІ, е 1958 шера хинначул 1,6 дукхагІа, картон—2,8 миллион тонн, е 4-зза дукхагІа. Къаьстта дегІадоагІаргда тарни картон делга — 1958 шера 70 эзар тонн даьча 1965 шера 1.500 эзар тонн дергда. Газеташ ду каьхат 1,8 дукхагІа де лерхІ. Кхачан промышленноста эша каьхат делга дегІадоагІаргда.

Б. Бахача наха эша товараш хьадар

Еза-йоккха индустри дегІайоалаяра даькъе лаккхара боарамаш доахадалареи юрта боахам сихха айбара даькъе партес лаьрхІа гІулакхаш дика ка а йоалаш чакхдахареи ларда тІа вай мехка хаддanз дегІаух яйи кхачани промышленность, дукхагІа арахец бахача наха эшаш дола товараш.

ХІанз укх сахьате вайцига хьахиннад, укх гарггарча шерашкахь промышленни кхачани товараш а, хІаьта иштта вахача метте цІагІа эшаш йола хІамаш а кхы а дуккхагІа арахецарна а, ворхІ шу дІадалалехьа бахача наха кхоачам хилал кІадаш, барзкъаш, кога гІирсаш, кхы дола товараш хулийтилга дага а кхоабаш, тІа-тІа дегІаухаш дола советски наьха материальни а культурни а хьашташ диззаь Іалашдара декхар кхоачащдаргахьа дикка хьалхашка довларна а эшаш дола хьалаш.

8. Яй промышленность. Яйча промышленносто арахецаш йола валови продукци ворхІ шера 1,5-за дукхагІа хургья. Яйча промышленностан продукце керттера тайпаш арахецилга укх боарамех хургда:

	1958-ча шера де лаьрхІар	1965 шу	1965-ча шера проценташ 1958-ча шераца нийсдаь
кІадаш — миллион метраща	5800	7700—8000	133—138
зипаш — миллион метраща	300	500	167
гата кІадаш — миллион метраща	480	635	132
даьреш — миллион метраща	814	1485	182
кхалнаьха а маІача наьха а пазаташ — миллион сага ювххал	882	1250	142
чухьнахьа дувхаду пазата барзкъаш — миллиион барзкъаща	398	780	199
тІехьнахьа дувхаду пазата барзкъаш—миллион барзкъаща	95	160	168
телата кога гІирсаш—миллион сага бувххал	355	515	145

Иштта лерхІаш да кІадай, барзкъий, кога гІирсий тайпаш а цар дикал а кхы дІахо а тоаделга. Хаьдда соцаде деза воча таьх пазаташ а кхы йола пазата хІамаш а хьаелга. Дуккха а дукхагІа хьадергда бахача наха эггара дукхагІа хоатташ дола кІадаш: ворсови дараш — 3,5-зза, меланжеви дараш—1,8-зза, бассама дараш—1,6-зза дукхагІа, геттара дукха арахецаргда тІехдикал йола штапельни хьоаса бола камвольни зипаш.

Бахача наха эша товараш дукхагІа арахецилга Іалашдергда тІа-тІа дукхагІа хьатІаухача натуральни бедалах а, искусственнии синтетическии материалех а товараш хьа а деш.

КІадаш, барзкъаш, кога гІирсаш хьаделга дегІадоаладарна бе лаьрхІа сухал кхоачаш хиларо торо хулийтаргья ворхІ шу йистедоаллаш СССР, дерригача цу товарий дукхалга диллача а, хІара сага-сих кхоачача продукцен дукхалга диллача а, США-рча боарамашта гарга йига.

1959—1965-ча шерашкахь хьалъе лаьрхІа яйча промышленностан 156 йоккха керда предприяти я, хІаьта 1959 шу тІа кхачалехь хьалъе йолаяь йола 114 предприяти яь йисте а йоаккхаргья. Болх бе доладолийтаргда 1952—1958-ча шерашка доладалийта хиннарел кІадашта тай хьувза йочІингаш 3,6-зза дукхагІа, кІадаш деш йола стенокаш — 2,9-зза дукхагІа, кога гІирсаш хьадеш дола низаш — шозза совгІа дукхагІа.

Керда предприятеш хьаярца цхьана эрга а яьха тоаергья хьалха болх беш хинна дуккха предприятеш, къаьна, кІезига балха овсарле йола оборудовани кердача, вай ханарча, лакха овсарле йолча оборудованеца хувца а хувцаш.

9. Кхачан промышленность. Кхачан промышленностан продукце лоархІамегІара тайпаш укх лохерча боарамех хьаде лаьрхІад контрольни цифраш тІа:

	1958-ча шера де лаьрхІар	1965 шу	1965-ча шера проценташ 1958-ча шераца нийсдаь
дулх, 1-ча категорен суп—продукташ а чуйоагІаш, паччахьалкхен бедала ресурсех—эзар тоннаща	2.830	6.130	217
хьайбай даьтта паччахьалкхен бедала ресурсех — эзар тоннаща	627	1.006	160
цІенача шурий продукци шурийца лоархІам беш — эзар тоннаща	6.017	13.546	225
шекар-песок (шекар доаккхача свеклех) — эзар тоннаща	5.150	9.250—10.000	180—194
ганарий а кхы баьца хІамаех доаха а даьтта паччахьалкхен бедала ресурсех — эзар тоннаща	1.221	1.975	162
чкъаьрий дахар—эзар тоннаща	2.850	4.626	162
этилови спирт — миллион декалитраща	158,8	202,8	128
цу даькъе кхачан бедалех — миллион декалитраща	111,7	100	90

ХІара сага-сих лаьрхІа кхачан товарий дуккха а лоархІамера тайпаш хьадарна СССР тІехьа а кхуврrья, хьалха а яргья дукхагІа дегІадаьхкача капиталистически мехкел.

ХІамаш дукхагІа хьаярца цхьана кхоачашде лаьрхІа да, продуктай чам а цар дикал а дІахо а лакхадаккхарна, товараш чудеххилга а хьорчаделга а дикка тоадарна, полуфабрикаташ, кухнешка эша кхачан хІамаш, бераштеи унахоштеи лаьрхІа йола кхачан продукташ хьаелга шердарна, эза, хьоарчадаь дохка товараш дукхагІа хилийтарна мел эшаш дола гІулакх делга.

ВорхІ шу далалехь болх бе йолайолийтаргья дулхах кхачан хІамаш еш йола 250 гаргга керда предприяти, шурех хІамаш еш йола 1000 совгІа предприяти, 200-нел совгІа консервни заводаш, кхы йола предприятеш а. Дийнахь-бус 3,2 миллион центнер свеклайх дукхагІа шекар де низ кхоачаш хургья шекар ду заводаш, вешта аьлча, цар низ шозза дукхагІа хургба. Чкъаьрий доахилга мишта дебаде лерхІ аьлча, доккхача фордашкеи океанашкеи чкъаьрий доаха керда моттигаш караерзаярца, прудех, Іамех а долхаш долча хих а, мехка чухь хьаьяча хий чухийцаьча моттигех а дукхагІа пайда эцарца дебаде лерхІ.

Болх беш йолча предприятеша арахеца кхачан продукци совъяккха лерхІ хІаманш хьаеш долча низех биззагІа пайда эцарца, диззаьча шера предприятешка цхьатарра нийса болх байтарца, керда технологически процессаш юкъе йоалаярца, хІамаш хьаелга механизацеги автоматизацеги даккхарца, бедалах комплексни пайда эцилга Іалашдарца, хьахулаш йола кийча продукци дукхагІа хилийтарца, пайда боацаш дІакъеста хІамаш производстве кІезигагІа хилийтарца. Промышленносте а торговле а кхачан продукташ ца талхийта чуехка холодильникаш лоадама хІама ца эшшаш кхозза дукхагІа прудкташ чухожаш хургья.

Юртбоахаман бедалах онддача даькъах хІамаш кхачан продукташ еча паччахьлкхен предприятешка ца еш хилар дага а кхоабаш, динза дардоацаш гІулакх да колхозий, совхозий, ийдархой кооперацен низах маькх йотта, дулхах маршаш а кхы хІамаш а, даьтта, нахча, кІолд, баьца даарех а сомех а консерваш, крахмал, кхы йола кхачан продукташ хьаеш йола предприятеш йохкилга. Колхозий доходаш дегІадахкарца а шоашта эшачул совнагІа йохка ийш йола продукци цига дукхагІа хьаярца а хетта юрта боахаман продуктех хІамаш хьаеш йола предприятеш къаьст-къаьстача колхозашка яхкарца цхьана, дукхагІа де дезаш гІулакх да колхозий юкъара консервни заводаш, пекарнеш, дулхах, шурех. баьца даарех, сомех колбасаш а кхы йола хІамаш а еш йола предприятеш яхкарна массехк колхозий рузкъаш вІашагІтохилга. Цу дешо торо хулийтаргья, вай ханара техника а производствон технологи а юкъе йоала а йиш хургйолаш йоаккхагІа йола предприятеш яхка.

10. ЦагІа лелаю хІамаш хьаяр. ЦІагІа хиланза ца йоала хІамаш а, хІаьта иштта кхалнаьха цІагІара болх аттача боаккхаш йола машинаши прибораши а шозза дукхагІа хьаергья. 1965-ча шера уж хІамаш 88 миллиард сома маьхага кхоачаеш хьаергья. Дуккха а дукхагІа хьаергья мебель, цІагІа лелаю барзкъаш тега машинаш, холодильникаш, барзкъаш дутта машинаш, пхьегІаш юла машинаш, радиоприемникаш, радиолаш, телевизораш, сахьаташ, велосипедаш, мотоциклаш, мотороллераш, сурташ доаха аппараташ, цІагІа лелаю электрически прибораш.

Синтетически материалий промышленность дегІаяра кІийлен тІа вІаштІехьа доаккхаргда вахача метта а боахам тІа а эшаш йола хІамаш геттара дукхо хьаелга.

Бахача наха эша товараш хьаделга кхы дІахо а дегІадоаладара а, эшача гІулакхашта къахьегамхой Іалашбелга тоадара а даькъе доккха декхар тІадож моттигерчеи кооперативнии промышленностан предприятешта. Уж предприятеш декхарийла я бедал лоаттаеш йолча шоайцигарча моттигех дукхагІа пайда эца, техника а производствон технологи а пайданагІа хургйолча бесса нийсъе, арахецаш долча товарий тайпаш а цар дукал а хьда тоеа.

В. Производствона комплексни механизации автоматизации яр. Промышленносте специализации кооперировании елга

11. Производственни процессашта комплексни механизации автоматизации елга халкъа боахам дІахо а тоабара, хІаьта цун ларда тІа къахьегама овсарле кхы а айяра, продукцега дІабода мах чухьнахьа баккхараи цун дикал тоаяраи керттера, хоадам беш дола гІулакхаш да.

Производственни процессашта автоматизаци яра балхаш промышленноста, транспорта, бувзама предприятей дерригача доакъошка деш да. Вай промышленносто цхьадола толамаш даьхад автоматизаци дегІайоалаярна, хьалхарча аргІан энергетикеи, Іаьржача металлургеи, машинаш ечеи а доахаш. Автоматически регулированени дистационни управленени цхьайола системаш юкъе йоалаяьй химически, мехкдаьтта чакхдоахача, кІоран, яй, кхачан промышленносте а кхыдолча доакъошка а.

Механизации автоматизации ярна доккхий балхаш де дезаш да хІанз а кулгашца къахьегаш ахангега кхаччалца балха ха дІайодача машинаш еча промышленносте. Промышленностеи юрта боахамеи дуккхача доакъошка механизаци е еза транспортнии мухь тІаботташи Іобоахаши деча болхашта. Гаргарча шерашкара керттера декхар да производственни процессашта комплексни механизаци елга чакхдаккхар.

Къаьст-къаьстача агрегаташта, установкашта автоматизаци яргара йизза автоматизаци яь цехаш, технологически процессаш, предприятеш хьаярга довла деза.

(ДІахододар 4-ча оагІо тІа).

1959—1965-ча шерашка СССР-а халкъа боахам дегIабарна йола контрольни цифраш

ССКП XXI-ча съезда новкъоста Н. С. ХРУЩЕВС ергйолча доклада тезисаш

(ДIахододар).

Вычислительни техниканна карагIдаьннарашa шерра перспективаш хьаел производственни процессашта автоматизаци яра даькъе. Производственни процессашта доал деш хIанзара вычислительни машинаш лелаяро торо хулийт технологически процесс автоматически харжа а пайданегIа йолча режиме лелае а.

Промышленноста дерригача доакъошка автоматизаци яра юкъарча программах балхаш дара тарра лаьрхIа да комплексни автоматизацен кердагIа йола схемаш оттаяь шовзткъеи итт гаргга опытни-хьоккхама предприятеш хьаелга.

12. Контрольни цифращца доккхий балхаш де лаьрхIа да промышленносте специализации кооперировании ярна:

— предприятешта специализаци яреи кооперировани тояреи, кхахьа ца деза мухьаш дIа-юха кхухьилга дIадаккхареи лоархIам барца Iаламан ресурсаех дукхагIа пайда эцара ларда тIа экономически районаш дIахо комплексни дегIайоалаяр;

— болх беш йолча предприятей производственни мощностех пайда эцилга лоархIам боллаш тоадар;

— промышленносте яь ца Iеш халкъа боахама кхыча доакъошка: транспорте, гIишлошъеча, ремонтни а кхыча а балхашта специализаци яр.

ДукхагIа теркам тIабахийта беза литейни производствони штамповкани технологи тоаярна, машинаш еча нийса литье яра методаш мамогга тоае а дегIайоалае а еза.

Контрольни цифрй проектаца лерхI, болх беш йолча предприятешта специализаци елгеи уж тоаеш эргайоахилгеи тоадара чотахи литье, поковкаш, штамповкаш ергйола 75—80 керда йоккха специализированни цехаши заводаши хьалъяра чотахи 1965 шера специализировани мощностеш: чона литье 14,7 миллион тоннага, болата литье — 4 миллион тоннага, поковкаш — 1,6 миллион тоннага, штамповкаш— 3,8 миллион тоннага кхачийтарца машинаш еча промышленноста заготовительни база дIахо дегIайоалаяр. Литейни оборудовани хьаеча специализированни заводий низ 4-знел тIех лакхлургба. ЛерхIаш да нийса литье ярна оборудовани хьаелга вIашагIдолла.

ЛерхIаш да дуккхачар лелаеш йола продукци — боарамах йола редуктораш, металлаца болх бу инструменташ, метизаш, электродаш, фитингаш, промышленни арматура, иштта кхыйола хIамаш хьаеш йола специализировани мощносташ лоархIам боллаш шеръе а хIаьта уж хьаелга кIезигагIча предприятешка леладе а.

Автомобилаш еча, тракторaш еча, юртбоахаман машинаш еча, еза-йоккха, гIишлой-наькъа машинаш еча е лерхIаш да мамогга кIезигагIча заводашка цхьа тайпа продукци елга пайданегIа хургдолча тайпара вIашагIтохари йоккхача серийни производствен хьисапе унифицированни нормализованнии агрегаташи, узлаши, деталаши хьаелга цхьан моттиге вIашагIдолла. ЛерхIаш да, Патона методах сварочни балхаш, делга шерра юкъедахьа, цу методах тайп-тайпарча деталийи хIамайи фасонни профилаш хьаелга вIашагIдолла. Цо торо хулийтаргья литейни, кузнечнии, металлообработка ечеи производствашка кIезига хIама хьадеши дукха къахьега дезаши дола балхаш лоархIам боллаш кIезигде.

13. Производственни процессашта комплексни механизации автоматизации яра балхаш чакхдахара ларда тIа, промышленносте специализаци кооперированни елга дегIадарца хьатIадоагIача ворхI шера лоархIам боллаш лакхлургья производство дегIаяраи къахьегамхой бахара хьал тоадараи хоадам беш йола **балха овсарле.**

1959—1965 шерашка болх беча цхьан сага лоархIаме промышленносте къахьегама овсарле 45—50 процент лакхъе лерхI, хIаьта дийнахьа болх бу ха лоацлург хилара лоархIам бича сахьата ду хIама кхы а дукхагIа хургда.

Къахьегама овсарле дIахо а лакхъярна боккха лоархIам болаш я технически нормировани. Цхьайолча предприятешка хIанз а лелаеш я къаьна, лоха йола балха нормаш. ДукхагIа юкъе кхахьа еза технически нийса йола нормаш. Ценхоштта теркам тIабахийта беза гIодеш долча балхашта механизаци ярна а къахьегам вIашагIболларнеи балхах доагIа алапи теларнеи юкъера кхоачам боацараш дIадахарна а.

14. 1959—1965 шерашка социалистически промышленность дегIаяра оттаяь Iалаьмате йоккха программа кхачашъярна боккха лоархIам болаш я халкъа боахама советаш. Халкъа боахама советаш декхариила я лоацача хана керда хьаечеи тоаеш эргайоахачеи предприятешкара мамогга дукхагIа пайда барг болаш промышленностан доал делга дIахо а тоадари капитальни вложенеехи материальни ресурсехи нийса пайда эцилгеи Iалашде. Данца даргдац производствон керда торонаш лахарна болхлой, инженерий, технический творчески инициативеи хьинари шерра дегIадоаладелга а хьаллоацилга а, халкъа боахама дерригa доакъош айдарна царех бизза пайда эцар Iалащделга, керда техникеи комплексни механизации автоматизации тIагIертта юкъе йоалаелга, оборудованена модернизации промышленносте специализации кооперировании елга чакхдоаккхилга, хIаьта из дарца хадданза къахьегама овсарле лакхъелга Iалашде деза.

1959—1965 шерашка социалистически промышленность дIахо дегIайоалаяра Iалаьмате доккха декхараш кхоачашдерг хилара тешам ба турпален болхлой классо, вай сийлен Iилман-технически интеллигенцес, дерригача советски халкъо шоаш ца кхобеш хьега къаи творчески инициативеи.

Социалистически юрта боахам дегIабар

ТIеххьарча шерашка экономически а политически а доккхий гIулакхаш дарах социалистически юрта боахам дегIабарна доккхий толамаш даьхад. Вай социалистически промышленносто юрта боахам кийчбаьб хIанзарча машинашцеи механизмашцеи, юртбоахаманна зенаш деча хIамашца, эрий тIаювлача баьцашца къовсам лоаттабеча эшаш йола минеральни удобренеши химически средстваши хьаелга лакхдаьд. Колхозашкеи совхозашкеи балха говзал йола дуккха а кадраш я хIанз. ТIеххьарча хана карадерзадаьд эрий ихка дукха лаьтташ, хIаьта мехка оахаш дола лаьтташ лоархIам боллаш дукхагIа а хиннад.

ХьатIадоагIача ворхI шера латташ дола декхар да, баха нах лоархIамегIа йолча кхачан продукташца Iалашбе, шерарча ассортиментахи дикеи йолча продукташца баха нах шортта Iалашбеи паччахьалкхен кхыча гIулакхашта эша юртбоахаман продукташ Iалашъеи торо хулийтаргйолаш юртбоахаман производство айелга.

Юрта боахам дIахо дегIабарна оттаергйола программа чакхйоаккхаргья социалистически производственни гIулакхаш тоадарца цхьана, социалистически доалахьен ши форма — колхознии общественни яраш вIаши гаргa яхкарца. Из гуча даргда колхозни строй дIахо дегIаярца, производственни фондаш дукхагIа хиларца, колхозий екъаш йоаца фондаш дукхагIа хиларцеи царех нийсагIа пайда эцарцеи, промышленни, строительни, кхыйола боахама предприятеш цхьана вIашагIйохкара наькъ тIа колхозашта юкъера производственни бувзам шербарца электростантеш, наькъаш, хиш дехка а ушалаш йоакхаю а системаш, юртбоахаман продукташ лораеш а царна переработка еш а йола предприятеш, школаш, къаьстта школаш--интернаташ, къабеннача наха цIенош, больницаш, клубаш цхьана хьаярца.

Колхозни производство дукхагIа дегIа мел йоагIа, колхозаш доккхий боахамаш хинна а дикагIча техникацеи балха говзал йолча кадращцеи кийчъенна а дIаэттача хьалашка, юкъарча боахама чотах хьакхоача колхозникий рузкъаш тIатIа дукхагIа кхоачам беш хургхиларх колхозникий шоай доалахьа бола подсобни боахама лоархIам боалаш-боалаш дIабаргба.

Укх тIеххьарча хана социалистически юрта боахаме шоай лоархIам дикка лакхбенна совхозаш, эггара кIезигагIа рузкъеи къаьегами дIабахийтарца махулла дукхагIа юртбоахама продукташ яхарна лаьттахи техникахи дикагIа пайда эцара хьакъехьа колхозашта хьоккхам тела социалистически предприятеш шоаш хиларах тарра дегIайоагIаргья. МаIа а кхал а болхлой производствона доал дара тIа-тIа дукхагIа а дикагIа а юкъеозара новкъа дегIайоагIаргья совхозаш.

Колхозни строй дегIайоалаяра кердача этапои юртбоахама производстверча совхозий лакхбеннача лоархIамои торо лургья юртбоахама продукташ шортта хилийта, коммунизме довларна эша эггара лоархIам бола гIулакх а хургда цунах.

1. 1959—1965 шерашка халкъа боахам дегIабоалабара контрольни цифрай проектах лерхI:

— ворхI шу йисте доалаш шера 10—11 миллиард пунт боарам бола ялат доаккхаргдолаш, дIахо а юрта боахам айбе;

— 1965 шера кертера технически культураш укх боарамех яха: боамби — бедал 5,7—6,1 миллион тонн, е 1957 шера хинначул 35—45 процент дукхагIа, шекар доаккха свеклаш — 70—78 миллион тоннага кхоачаш, е 1,8—2 дукхагIа, даьтта доаккхача культурай ганараш — 5,5 миллион тонн гаргa, е 70 процент дукхагIа, лена хьоаса — 580 эзар тонн, е 1957 шера хинначул 32 процент дукхагIа;

— 1957 шера 88 миллион тонн хиннача 1965 шера 147 миллион тоннага кхоачаш валовой коартолаш яха;

— бахача наха бизза кхоачам хиллал долча боарамашца баьца дaараш доахилга дегIадоаладе;

ворх шера чухь сомаши комараши шозза дукхагIа яха, комасаш — 4-нел кIезигагIа йоацаш яха.

— 1965 шера хьайбаех йоаха кертера продукташ 1958 шер ца нийсйича укх боарамех яха: дулх — 16 миллион тонна кIезигагIа доацаш, е 2 дукхагIа; шура — 100—105 миллион тоннага кхаччалца, е 1,7—1,8 дукхагIа; тха — 548 эзар тонн гаргга, е 1,7 дукхагIа; фуаш — 37 миллиардага кхаччалца, е 1,6 дукхагIа.

1965 шера 1958 шерца нейсйича юрта боахама валовой продукци 1,7 дукхагIа хургья.

ХьатIадоагIача ворхI шера юрта боахаме производствон кертера средство ше хиларах тарра лаьттах боаккха пайда чехкка лакхбе лерхI. Лаьттан бIаь гектар лоархIам болаш 1965 шера юрта боахама эггара лоархIамера продукташ дикка дукхагIа а хургья, хIанз 100 гектар лаьтта лаьрхIа США йоахачул дукхагIа а йоахаргья уж продукташ, из гуш да укх лоархIамех:

	100 гектар лаьттан тIара лоархIаш (центнераш).	
	СССР	США
Ялат	329—360	280
Коартолаш	294	19
Шекар	18,5—20	4,1
Дулх	32	29
Шура	200—210	101
Тха	1,1	0,2

2. Лаьтта леладар. ХьатIадоагIача ворхI шера лаьттан тIара йоккха продукци дIахо а чехкка лакхъе лерхI. ХIанз, партес хьалхле а лелаеш советски халкъо баьхи къовхьехи дола лаьтташ карадерзадеш, юрта боахам кердача техникацеи балха говзал йолча кадращцеи Iалашбеш боккха болх баьча хана, дIадувча фун гIулакх лоархIам боллаш тоадаьча а химически удобренеш дукхагIа еча а хана, дизза дIаэттад халкъа боахама эггира лоархIамера декхар — юрта боахама еррига культураш хьувкъаелга лакхдар.

ХIанз хьатIайоагIача хана а лаьтта леладелга дегIадоаладеча керттера гIулакх долаш дус юртбоахама еррига производствон лард хиларах тарра ялат доаккхилга махулла дегIадоаладар. Товарни ялат доаккха кертера моттигаш хургья тIехьа тIайоагIача хана а СибирегIан, Урала, Поволжьен, Казахски ССР-а, хIаьта иштта Украински ССР-а, Къилбаседан Кавказа, РСФСР-а Iаьржача лаьттан Центральни зонера колхозаши совхозаши, ялат леладу боахам дегIабоалабешехьа а, цу моттигашка лоархIам боллаш шерлургда технически культураш йоахилгеи боккха пайда боала хьайбаш леладелгеи. РСФСР-а Iаьржа лаьтта долча областашка, хIаьта иштта Белоруссе, Литве, Латве, Эстоне а ялат хьувкъийтилга лакхдарои валовой доаккхача ялатои цитара колхозаша а совхозаш а дуачеи доакъарийна эшачеи ялатах Iалашъе еза.

Ялат дукхагIа доаккхашехьа а, цун дикал а лакхъе еза, эггара мах болашагIеи чIоагIагIеи дола тайпа кIа, гречихан дикагIа дола тайпаш, кхеш яхарна къаьстта теркам тIа а бохийташ.

Урала, СибирегIен, хIаьта иштта Казахски ССР-а районашка гидуаргаш, даьтта доаккха лен а кхыйола даьтта доаккха культураш а дIаюв кхаш шердеи уж хьувкъийтилга лоархIам боллаш лакхдеи деза. Украинан, Молдавен районашка, Къилбаседан Кавказе, Поволжье, РСФСР-а Iаьржача лаьттан районашка гидуаргаш хьувкъийтара къаьстта уйла тIаяхийта еза.

Йоккхача городийи промышленни центрийи гоннахьарча моттигашка ше къаьстта цу тIулакха яьхкача совхозашка коартолаши баьца дaараш доахилга вIашатIтоха деза, цу гIулакха эггира хьалха хий сецачеи хий дехкачеи лаьттаех а торфяникаш йокъаяьча моттигех а пайда а эцаш.

Юртбоахама еррига культураш чIоагIа хьувкъилга, валовой продукци йоаккхилга цу белглалдаьккхача боарамашка дIакхоачаде деза лаьтта леладара Iилманца майоагIара йола система юкъеяра, дIахо а юртбоахама производствона специализаци яра а из мехка экономически къаьст-къаьстача зонашка дIанийсъелга тоадара а, Iилманна карагIдаьнарехи дикагIа йолча опытахи шерра пайда эцара лардаца. Юрта боахам лелабар производстве нийса йола система юкъейоалаяр паччахьалкхен боккхача лоархIама гIулакх лерхIанза даргдац.

ХьтIадоагIача ворхI шера хIара колхозеи совхозеи боахам лелабара системан эггара лоархIамера дола, производствон доакъой лостам а уж доакъош пайданегIа дIанийсдар а къоастадеш дола дакъа хиларах тарра, нийса йола севообороташ юкъейоалае еза, лаьтта нийса тоадара система а юртбоахаман еррига культураш сортах долча фуца дIаювлга а Iалащде деза.

Боамби бувча районашка хий дехка лаьтташ, къилбаседан — малхбузен а районашка мелиораци, хIаьта иштта хий доаца а кIезга хий дола а божа бажа моттигаш шеръеш ду балхаш дIахо дахьа лерхI.

СССР-а халкъа боахам дегIабоалабара контрольни цифрех 1958 шера 10,3 миллион тонн хиннача 1965 шера 31 миллион тоннага кхаччалца минеральни удобренеш яла лерхI юрта боахама. Иштта органически удобренеш лоархIам боллаш Iоае а кхашка яхка а еза, мистача лаьтташка известковании солонцови лаьтташка гипсовании е еза.

Химически промышленность чехкка дегIайоалаеш хилар бахьан долаш хьатIадоагIача ворхI шера зе деш йолча садоаллача хIамаехи лазарехи юртбоахама баьцовгIаш лораяра гIулакх тоаде, хIаьта иштта оасарца химически къовсам лоаттабе хьалаш хулийт, юртбоахама культураш валовой Iоаелга лакхдеш гIулакх хургда цунах.

3. **Хьайбай боахам.** ХьатIадоагIача ворхI шера хьайбаш леладеча даькъе кертера декхар да дулх, шура, фуаш, тха доаккхилга лакхдар. Нагахьа санна 1952—1958 шерашка шера юккъера доаккхаш дола дулх 500 эзар тонн хиннадале, 1958—1965 шерашка 1 миллион 100 эзари тоннал тIех хургда из, шура-цунга хьежжа 3,1 миллион тонн хиннача 5,9—6,6 миллион тонн, тха—18 эзар тонн хиннача 33 эзар тонн. Колхозашка цхьан Iаттагара йоккха шура 2600 килограммал кIезигагIа йоацаш лакхъе еза.

Из дешшехьа а, чехкка дебаде деза хьайбай дерригa тайпаш а коа тIара оалхазараш а, 1952—1958 шерашка шера юккъера тIакхеташ хинначунца нийсдича 1959—1965 шерашка шера юккъера тIакхета деза доахан 3,2-зза, царца цхьана дахка доахан — 2,2-зза, жа — хIама ца эшшаш шозза дукхагIа.

Дулх доаккхилга лакхдара декхар хьалхарча шерашка кертерча даькъе кхоачашдергда хьакхарчийи коа тIарча оалхазарийи чотах, хIаьта цулл тIехьагIа тIайоагIача хана доахани жаи дебадарца лоархIам боллаш дегIадоагIаргда бежан дулхи устагIан дулхи доаккхилга.

Хьайбашкара боала пайда лакхбе лерхIаш племенной гIулакх тоаде деза, колхозашкеи совхозашкеи тайпах дола хьайбаш дебаде деза, искусственни осеменени ярна дикагIа пайда боалача хьайбаех пайда а эцаш.

Хьайбай боахам дегIабоалабе оттаяь программа толамца кхоачашъярна эша кертера хьал шортта доакъар Iалащделга да. Доакъар даккхара тIехьа дусаш хилар дIадаккха а мехка массайолча районашка хьайбаш тайп-тайпарчеи дикачеи доакъарца Iалашде деза.

Проекта тIа долчча тайпара ялат доаккхилга лакхдаро торо лургья 1965 шера 85—90 миллион тонн концентрированни доакъар хьайбашта кийчде. Цу хана чухь 1957 шерца нийсдича эггара кIезигагIа яле а 2-нел дукхагIа йол яккха, 4-нел кIезигагIа йоацаш силос йолла еза, доакъарийна лаьрхIа хьайбашта 2-нел дукхагIа коартолаш къоастаергья.

Доакъар доаккхача кертера лоархIам болаш я хьажкIаш. Мехка тайп-тайпарча районашка доккхача кхашка хьажкIаш ювш яьча опыто тешавеш хьахьокх гектара тIара томараштIехьа хьажкIаш а йолаш 500 центнерал кIезигагIа доацаш моша доакъар даккха йиш хилар. Квадратно-гнездови хьисапе дIайийнача хьажкIаша, майоагIа агротехника лелайича, дIаювш а, кхееш а, чуэцаш а деча дерригача балхашта йизза механизаци йича, кхыча культурашца нийсйича эггара кIезигагIа къахьегами рузкъеи дIа а додаш, гектара тIара эггара дукхагIа доакъар лу.

Йол хьакхари даьгIенаш лелаяри тоадара балхаш шерра доаржадарца цар продуктивность цхьаннел аханел кIезигагIа хургйоцаш лакхяккха.

Комбикормаш кийчъелга совдаккха 1957 шера хиннача 3,9 миллион тонна меттел 18—20 миллион тоннага кхаччалца хургдолаш, хIаьта чкъаьрийи дулхеи промышленностен отходех биззагIа пайда эцаргбола гIулакхаш вIаштIехьа а даха.

ЛоархIаме совдаккха эггара пайданегIа йола хьайбай гIишлонаш хьалъелга, чакхдаккха хьайбай фермашта механизаци елга, къаьстта хий дIателара, доахан деттара, хIаьта фермай чухьарча транспорта.

Юрбоахама продукташ кийчъелга. Контрольни цифращца лерхIаш да 1965 шера юртбоахама продуктай керттера тайпаш кийчделга укх боарамашка кхоачашде:

	1965 ш. (эз. тон.)	1965 ш. 1957 шерца нийсдича
боамби-бедал	5.700— 6.100	135—145
шекар доаккха свекла	70.000—78.000	180—200
даьттай культурай		
фу	3.560	180
коартол	11.720	148
лен-волокно	530	137
дулх	11.050	2.2-зза
шура	40.610	2-зза
тха	540	1.9-зза
фуаш (миллиардаш)	10	2.3-зза

ЛерхIаш да ялат кийчдара боарамаш 1958 шеар хиннача планови заготовкал кIезига-дуках лакхагIа оттаде, цо Iалашдергда паччахьалкхенна эша ялат, хIаьта колхозашкеи совхозашкеи дулхи, шуреи, кхыйола хьайбай продукташи кийчъяран дукхагIа ялат дахийта йиш а хулийтаргъя.

Юртбоахама продукташ кийчъелгеи цунна планировани елгеи мехка къаьст-къаьстача занашкеи районашкеи цар Iаламеи экономически хьалий лоархIам а беш юртбоахама производство йоагIача бесса дIанийсъярца айхха дувзаденна хила деза, хIаьта юрта боахаме производительни низаш айдарна гIо деш а хила деза.

Юртбоахама продукташ кийчъярна увттаеш йола планаш йиззаи ханнахьеи кхоачашъелга юрта къахьегамхоша паччахьалкхен хьашташ нийса кхетаделга къаьгга хьахьокхаш да. Цу деша хьакъехьа кхы дIахо а паччахьалкхен дисциплина чIоагIа лелае еза, юртбоахама продуктай масса тайпаш кийчдарна йола хIара шера йоагIа планаш а, хIаьта ворхI шера йола планаш а толаме кхоачашъярнеи тIеххкоачашъярнеи мел эшаш дола хIама а деш. Цунца цхьана кхоачашйинза яргъяц паччахьалкхен эшараши республикашта юкъера поставкаши ханнахьа кхоачашъярна лаьрхIа йолча общесоюзни фонде продукци дIателара заданеш.

5. **Совхозаш дегIаяхкар.** ХьатIадоагIача ворхI шера доаккхийча боараме лакхлургда совхозашка юртбоахама продукташ кийчъелга. Кхы а чIоагIагIа лакхбе беза совхозий лоархIам, юрта боахаме хьалхле лелаю предприятеш уж хиларга хьежжа. ХьатIадоагIача ворхI шера лерхIаш да совхозашка, къаьстта аханза даьдача лаьттай районашка, производственни нах чубахеи цIенош хьалделга чакхдаккха. ЛерхIаш да 1965 шера 1957 шерца нийсдича вIаши нийсдеча маьхашца лаьрхIача продукцех шийх дIабода мах лохбелга Iалашде ялата мах — 30, процентал кIезигагIа боацаш, дулха мах — 19 процнт, шурий мах —23 процент, тхана мах —8 процент, боамбе мах —20 процент. Совхозни производство дегIайоалаярнеи совхозий балхах боалаш бола пайда айбарнеи лерхIаш да ужаш материально-технически Iалашъелга тоаде, совхозашка эшаш мел йолча миниральни удобренещца, боккъонца Iалашъе. Чаккхбаьккха хургба совхозаша цхьа продукци лелаергйола болх.

6. **Юрта боахама механизации электрофикации елга.** 1959—1965 шерашка юрта боахам дегIабарах йола заданеш кхоачашъергйолча керттерча хьалех цаI да производствонна механизации электрификации елга шердар, колхозаши совхозаши дIахо дикагIа йолча техникаца Iалашъяр.

ВорхI шера юрта боахама кийчъе лерхIаш да 1 миллион совгIа тракторaш, 400 эзар гаргга ялатий комбайнаш, дукха кхыйола машинаши оборудовании.

Колхозаши совхозаши техникаца Iалашъяро вIаштIехьадоалийтаргда юртбоахама балхаш сихагIа чакхдаха а, тайп-тайпарча зонашка хьежжа юртбоахама производствонна комплексни механизаци елга кхоачашде а.

Шерра дIадаржаргда 1959—1965 шерашка юрта боахама электрификаци яра балхаш. ЛерхIаш да ворхI шу йистедоаллаш мехкаерригача колхозашта электрификаци елга керттерча даькъе чакхдаккха, хIаьта совхозаштеи РТС-аштеи электрификаци елга лоархIаме хьалхагIа чакхдаргда. ХьатIадоагIача ворхI шера колхозашта электрификаци яра балхаш 2,5-зза дукхагIа хургда 1952—1958 шерашка даьчарел. Юрта боахаме электроэнерги лелаелга 7 шера 4-зза лакхлургда. Юрта боахама электрификаци яра декхар кхоачашдар духьа шерра пайда эца беза колхозий ахчах колхозийи районийи юкъара электростанцеш хьал а еш. Цул совгIа лерхIаш да совхозаши колхозаши паччахьалкхен энергосистемайи электростанцейи сета электроэнергеца Iалашъелга. Колхозашеи совхозашеи дукхагIа болх бергба электрически энергеца.

Хьуна боахам. ЛерхIаш да хьуна ресурсех мехка эшараш бокъонца Iалашдаь ца Iеш, хьу лораеши юха хьалтIаювлийташи дукхагIа пайда эца.

Халкъа боахаман бахача нахаи тIехь-тIехьагIа дикагIа хьуна материалаш эшилга Iалашдергда Къилбаседани, Уралеи, СибирегIени дукха хьу йолча районашка хьу кийчъярцеи цунна переработка ярцеи. Хьу кийчъеча организацей технически средстваши кадраши юкъеувза еза хьу юхаметтаоттаеча болхашта.

Чакхдаккха 262 миллион гектар хулча лаьттан тIа кердеи юхеи хьу хьалтIаялга, кхоачашде 11 миллион гектар хулча лаьттан тIа хьу дIаялгеи юха хьалтIаялгеи. ТIехьадаккха цIерехи зенерча хIамаехи хьу лораяра балхаш чакхдоахилгеи.

Юрта боахаме пайда ца эцаш долча лаьтташка хьу дIа а ювш, шерде шаьрачеи кIезига хьу йолчеи районашка хьу лелаяра балхаш, дIадоаржаде хьунашка наькъаш дахкареи хьуна юкъера ушалаш йокъаяреи балхаш.

* * *

Укх сахьате юрта боахаме, халкъан боахама масса доакъошка санна, хьалхарча плане увттадеш да балха овсарал лакхаяккхара, продукцен единица кийчъярга дIабода къахьегами махи лохбара дешаш. ВорхI шера балха овсарал лакхъяла еза колхозашка 2-ззеи, хIаьта совхозашка —55—60 проценти. ХIара колхози совхози декхарийла я шоашта тIачIоагIдаьча лаьттан тIера мамогга дукхагIа продукци яьккха ца Iеш, боахам нийса лелабе а, ерригача торонех кхетаме пайда эцаш, экономен режим чIоагIа лаьрххIа лелаеш. Цу ларда тIа гIолла Iалашдергда вай юрта боахама продукцен шийх дIабода мах хадданза лохбелгеи халкъа хьал-торо дIахо айелгеи.

1959—1965 шерашка СССР-а халкъан боахам дегIабара контрольни цифраша лерхI вай мехка юртбоахама производство дIахо айярна лакха темпаш хилийтар. ТIеххьарча пхе шера юрта боахаме доккхий хувцамаш хиннад, хьатIадоагIача ворхI шера увттадеш дола декхараш толаме кхоачашдарна мел эшаш дола хIама долаш да. Юрта къахьегамхой социалистически яхьои дикагIча колхозийи совхозийи хьокхамои хьагойт юрта боахам дегIабара уж доккхий декхараш толаме кхоачаш де торо йолга.

Транспорти связи дегIаяр

ХьатIадоагIача ворхI шера хоадам боллаш технически реконструкци ергъя транспорта, къаьстта машиннаькъеи фецарчеи керттерча тайпашта.

1. **Машиннаькъа транспорто мухь дIанхахьар** лакхлургда ворхI шера 1.800—1.850 миллиард тонн-километр е 40—45 процент. 1965 шера машиннаькъо мухь дIакхахьара 85—87 процент кхоачашъергья электровозашеи тепловозашеи 1958 шера хиннача 26 процента меттел. Электровозаши тепловозаши леларгдола машиннаькъаш 100 эзар километра кхоачаш дIаьха хургда.

Электрификици ергья лоархIамегIа долча машиннаькъашта: Москва — Куйбышев — Иркутск — Гаьнара Малхбоале, Москва — Горький — Свердловск, Москва — Казань — Свердловск, Караганда — Магнитогорск — Уфа, Москва — Харьков — Минеральные Воды иштта кхыдараштa а, цул тIехьагIа элетрифицированни машиннаькъаш кхозза гаргга дукхагIа хургда.

Кердача районашка Iалама ресурсаш карaерзаяр духьеи, хIаьта лоархIамегIа йолча экономически районашта юккъера транспортни бувзамаш чIоагIадар духьеи хьаде лаьрхIа да 9 эзар километр гаргга керда машиннаькъаши, хIаьта 8 эзар километр гаргга шоллага наькъаши. Хьадаь даргда доккхагIа дола Къулбехьа-СибираьгIани Юкъера-СибираьгIани машиннаькъаш, хьадергда массехк керда машиннаькъаш Казахстана, Урала, Поволжен районашка а. Цул совгIа де лерхIаш да хьуна районашка 2,7 эзар километр машиннаькъаш.

Автоматикани телемеханикани кердагIа йола кечалаш шерра юкъехьоргья машиннаькъа транспорте. ЛаьрхIа да 1959—1965 шерашка автоматически блокировкацеи диспетчерски централизацецеи 18—20 эзар километр машиннаькъашта оборудовани е. Кердача низболча локомотивех дикагIа пайда эцар духьа болх беш долча наькъашка 70 эзар километр керда рельсаш йохкаргья, дукхатIаяраш езача тайпах а йолаш.

Машиннаькъаш технически юхаэргадахарахи керттерча кечалех дикагIа пайда эцарахи машиннаькъа транспорте ворхI шера балха овсарал лакхъяргья 34—37 процент, хIаьта США машиннаькъашка хIанз болаш болча балха овсара боарамал тIех а яргья. Машиннаькъашка гIолла мухь дIа-юха кхахьарах бодаш бола мах ворхI шера 22 процент лох а лургба.

2. **Форда транспорто мухь дIа-юха кхухьилга** ворхI шера 2-за лакхлургда, цунца лоархIаме совдаргда вай даьхен флото экспортно-импортни мухьаш дIа-юха кхухьуча дакъа лоацилга а.

Форда торгови флота реконструкци е лерхIаш да из кердача чехка лелача кемашца Iалашъярца. Форда флота еррига тоннаж ворхI шера 2-за лакхлургья. Форда портий кемаш дIа-юха ахийтара торо лакхъяргья 60—70 процент: ворхI шу чакхдоалаш порташка мухьаш тIадоттареи тIера Iодоахаши деча балхех 75 процент машинашца дерга.

3. Халкъан боахама **додаш долча хишта тIагIолла лелача транспорто** деш долча гIулакха лоархIам, къаьстта СибираьгIан районашка, лакхлургба. Додаш долча хишта тIагIолла лелача транспорта мухь дIакхуьхьилга ворхI шера 1,6-за совдаргда.

ЛерхIаш да доадаш долча хишта тIа гIолла лела флот дукхагIа хилийта, хIаьта лоархIамерча даькъе юхакердаяккха, ше лелаш йолча флота мухь дIакхахьара низ кхозза совбаккха, додаш долча хина портай кемаш дIа-юха ахийтара торо 70—80 процент айе, порташка мухь тIаботтареи тIера Iобаккхереи балхашта 75 процентага кхаччалца комплексни механизаци е.

Болх бе болалургба Волго-Балтийски хина никъ. ЛоархIаме шерлургья кемашта ремонт ю база, къаьстта СибираьгIан хина бассейнашка.

4. Мехкадаьттан промышленность сихха дегIайоагIача хьалашка кхозза гаргга йIаьхлургья **магистральни трубопроводаш,** хIаьта трубопроводни транспорто мухь дIакхухьилга ворхI шера 5,6-за лакхлургда. Цо торо лургья мехкадаьттеи мехкадаьттпродукташи машиннаькъа тIагIолла дIакхухьаш дукха мах ахарах вай мукъадаха.

5. **Автомобильни транспорте** мухь дIакхухьилга ворхI шера лакхлургда 1,9-за, хIаьта автобусашца пассажираш дIа-юха кхувдилга 3-за лакхлургда. ДIахо дегIайоагIаргья юкъара лелаеш йола автомобильни транспорт, доккхагIдергда совнархозашкара автомобильни боахамаш, шерлургья грузовой автомобилей таксей парк, лоархIаме совдаргда централизованни мухь дIа-юха кхухьилга, цо вIаштIехьадоалийтаргда пайдана доаца зIамига автобоахамаш дIадаха. Автомобилей мухь дIакхахьара беррига низ 40 процент совбаргба, автомобильни парк шеръергья кердача конструкцен машинащца. Автобусий парк шерлургья 44-за.

ВорхI шера лоархIамерча декхарех да автомобильни наькъаш дохкилга. ЛерхIаш да 1959—1965 шерашка паччахьалкхен лоархIам бола автомобильни накъа дIадахача ворхI шера даьхкачарел 2,8-за дукхагIа дахка. ЛоархIамерча оагIонашка наькъаш цементно-бетонни тIоа тIабилла хургда. Дуккха дукхагIа хургда республикански областен, моттигорча наькъашта юкъе чIоагIа тIоанаш даьхкараш, къаьстта аханза даьдача лаьттай районашка.

6. **Фецар транспорт** сиха лелаши дукха моттигаш йолеи турбореактивнии турбовинтовойи самолеташ юкъейоалаярах пассажирски транспорта юкъе керттераярех цаI хургья. Фецарча транспортаца пассажираш дIа-юха кхувлилга ворхI шера 6-за лакхлургда. Еза-йоккхача самолетий кердагIа йола тайпаш лелаяр духьа лерхIаш да 90 аэропорт хьалъе а реконструкци е а, фецара наькъаш самолеташ лелаяра хIанзарца кечалашца кийчдаь хургда, дукхагIа хургья моттигерча фецарча наькъашкара аэропорташ.

7. ДIахо дегIайоагIаргья **связь.** Связан городашта юкъерча кабельни линей сеть шерлургья 2-за, хIаьта связан радиорелейни линей дIоахал — 6-за. ЛерхIаш да радиовещательни станцей мощность совъяккха, телевизионнии ультракоротковолночии вещани караерзае а, хIаьта босбола телевидени караерзае а. Телевизионни станцеш 2,6-за дукхагIа хургья. 1959—1965 шера городской телефонни станцей низ 1,5-за лакхлургба, чакдаргда юрта радиофикации телефонизации яра балхаш.

(ДIахододар тIайоагIача номер тIа хургда).

РЕДАКЦЕН АДРЕС: г. Грозный, Сталина улица, 23, телефонаш: редактора 2-41-23, редактора зам. 2-07-01, партийни вахара отдела 2-25-72, корректорске 2-30-91.

СФ02788. Йола типографи, Революцен просп 1918 шерарча 11-ча августа цIерахкт. 30/3. Заказ № 7212.